

LELEPLEZÉSEK

A MAGYAR SZABADSÁGHARGZ
ÉS A MAGYAR EMIGRÁCZIÓ IDEJÉBŐL

(1848—1861)

KÖZLI

SZEDLÁK MÁTYÁS

1848/49-IKI NYUG. HONVÉD TŰZÉRHADNAGY

ÁRA 1 KORONA

BUDAPEST
SZENT-GELLÉRT KÖNYVNYOMDA
VIII., Práter-utca.

BEVEZETÉS.

A szerzett tapasztalatok érlelték meg bennem azon meggyőződést, hogy az emberi élet csakis a hetvenes korig vehető számba, ezentúl rohamosan hanyatlik a testi erő és a lélek hüvelye visszatér oda, ahonnan származott: a földbe.

A hetvenhatodik évet elérvén, úgy vélem, hogy az én életem napjai is megszámlálvák; minélfogva hazafiúi kötelességemnek tartom az 1848/49-ikiszabadságharczunkra vonatkozó — ez ideig még nem ismertetett — egyes eseményekről, úgy a világosi fegyverletétel után külföldre menekült magyar emigránsok helyzetéről, nevezetesen Kossuth Lajosnak Amerikában való működéséről, úgyszintén a krími háború alatt az angol légióban szolgált magyarok tetteiről, nemkülönben az olaszországi magyar légiók szervezéséről és miként való felhasználásáról, végre Szt. István koronájának 1849-ben történt elásatásáról és felfedezéséről, mint egyike a külföldre menekülteknek, a részint személyesen észlelt, részint nagy buzgalommal gyűjtött adatok alap-

ján készült jegyzeteimet lelkiismeretesen és a valóságnak megfelelőleg nyilvánosságra hozni és így módot nyújtani az olvasónak arra, hogy az ez ideig homályban rejtegetett s eltitkolt történetek fölött magának alapos Ítéletet alkothasson. Habár több oldalról igyekeztek lebeszélni ebbeli szándékomról s e helyett azt tanácsolták, hogy annak idején a kérlelhetetlen történelem, mely senkit sem kiméi, majd napvilágra hozandja azokat: én mégis azt tartom, hogy irataim kiadását sürgessem, annál is inkább, hogy ama korszak még életben levő szemtanúinak alkalma legyen állításaimat megczáfolni, — ha képesek.

A szerző.

I.

Szabadságunk hajnala, vagyis 1848. március 15-ike.

Az I. Napóleon leveretése és száműzetése után bekövetkezett európai tartós béke 1848-ban mindenfelé megrendült. Először Franciaországban ütött ki a forradalom, ahol kikiáltották a köztársaságot; onnan tovább terjedt a mozgalom s egész Németországot magával ragadta. Ausztria sem maradt hátra s Bécs parlamentet követelt.

A közeli szomszédságban folyt véres küzdelmek láttára a magyar nemzet, kivált a polgári osztály és a jobbágyság szintén elérkezettnek vélte az időt, hogy magát szabaddá tegye. úgy tetszett, mintha hazánk sorsát egy titkos erő intézte volna. Egy reggelen 1848. márczius 15-én Pesten felhangzottak e szavak: „*Szabadság, egyenlőség, testvériség!*” Háromszínű kokárdát tűzött kiki mellére; a pesti ifjúság a múzeumtéren foglalt állást; Vasváry, Irányi, Irinyi, Jókay, Petőfi s a többi nemcsak gyűjtő beszédekkel, de daliás szép termetükkel is hatást gyakoroltak a hallgatókra. — A nép kívánságai tizenkét pontba

foglaltattak össze s az erről szóló nyomtatványokat egy rögtönzött nyomda, kocsin végigjárva az utcákat, szórta a nép közé. — A nap hőst, Stáncsicsot, budai börtönéből kiszabadították, diadallal kísérték lakására.

Hogy a márczius 15-diki mozgalomban *Kossuth* Lajosnak nem volt része, csupán abból is kitetszett, hogy az ő neve az éljen kiáltásokba csak egyszer sem vegyült. A márczius 15-dikének igazi megteremtője, gróf *Batthyány* Lajos miniszterelnök, mártírhálált szenvedett. Az 1848. márczius 15-ik időből még életben maradottaknak rosszul esik tehát hallani ama gyakran ismételt frázist, melyet *Kossuth* Ferencz hazánkban való szereplése minden alkalmával hangoztatni meg nem szűnik, hogy t. i. apja, „*Kossuth* Lajos volt az, ki a nemzetet a modern polgárosodásba bevezette és a magyarnak a világot megszerezte!” Ami különösen a magyar név prestige-ét világszerte illeti, az a *honvédek érdeme*, kik dicsőséggel harczoltak és kiknek vére áztatta a csatamezőt; a külföldi népek nem a frázisok, de a tettek után ítéltek.

Ha a jogegyenlőség elve, miként azt már II-dik József tervezte, még a negyvenes évek elején érvényre jut, hazánk az 1848/49-diki csapásoktól bizonyára megkímélve marad.

Úgy Pest, mint számos megye, küldöttségeket menesztettek a pozsonyi országgyűlés elé

a márczius 15-diki tizenkét pont felterjesztése végett.

A pesti küldöttség vezetője Nyáry Pál, pest-megye akkori alispánja, a magával hozott tizenkét pontot Kossuth Lajosnak átnyújtván, tőle ily választ nyert: *„Az országgyűlés tudni fogja mi a kötelessége, de magára nyomást gyakorolni nem tőr”*. Ezen választ követő heves szóváltás után Nyáry Pál mindenkorra távol tartá magát Kossuth Lajostól.'

II.

Kossuth Lajos az előadói székéből kihirdeti a szabadság, egyenlőség és testvériség elvét.

Az országgyűlési pártok csekély kivétellel a tizenkét pontot elfogadhatónak nyilvánítván, előadónak Széchényi István gróf jelöltetett ki, de ő e tisztséget, noha az a hazáért hozott számtalan áldozatai után, vagyis múltjánál fogva csakis őt illette volna meg, Kossuth Lajosnak engedte át. E szavak: legyen szabadság, egyenlőség, testvériség, melyek szünni nem akaró éljenek közt lettek elfogadva, alapíták meg Kossuth jövőjét. Ő mint ügyvéd fel tudta fogni, hogy e három szó: *„szabadság, egyenlőség, testvériség”* lesz a jogczím a haza és az osztrák közt folytatandó perben.

Mikor az országgyűlésen elfogadott tizenkét

pontot szentesítés végett Kossuth Lajos egy küldöttség élén a királyhoz Bécsbe felvinni készült, azt megakadályozandó *Széchenyi* István grót — a legnagyobb magyar — a gőzhajó beszálló hídján beszédet tartott, de hasztalanul. Midőn a gőzös megindult, *Széchenyi* gróf egyre kiáltott: „*Ne menjetek Bécsbe, térjetek vissza!*” Izgatottsága oly nagy volt, hogy előre lépván, a Dunába esett!

Minthogy a helyzet Bécsben kritikusknak mutatkozott, annak híre Pesten forrongásba hozta a népet. Mindenfelől az a kiáltás hangzott: fegyverbe!

Még a nemzeti színházban is csak arról tanakodott előadás előtt a közönség: mi fog történni Bécsben. E közben a kuliszák alatt, ott, a hol a zenekar ki- és bejárni szokott, megjelent egyik költőnk — nem *Petőfi* — fején magyar kalappal, azon hosszú vörös strucztollal, melyet arája, egy színésznő tűzött fel oda. Azzal ki volt kiáltva a reszpublika.

Már a következő napon nagy számban viselte a pesti közönség a veres jelvényt, köztök magam is. Hogy a politikai helyzet felől némileg tájékozódhassunk, az éjféltájban Bécsből érkező gőzhajóra kellett várakoznunk. Ezrivel sétált a nép a Dunaparton fel és alá, míg végre megérkezett a gőzhajó. Már távolról felhangzott e kiáltás: „*Megvan! Minden meg van adva!*” És tartott

mindaddig, míg a hajó ki nem kötött. A küldöttség kiszállván a hajóról, útját a városház-tér felé vette, ahol fáklya-világítás mellett felolvas-tatt a szentesített tizenkét pont.

Másnap reggel a jurátus-kávéház felé tartva, az úri utcában nép csoportosulást láttam, melynek az volt az oka, hogy két polgárőrségi vadász egy *David*a nevű orvosnő vendéket, mert vörös jelvényt viselt, a városházhoz hurczolt. Pedig ka-lapomon is ott lengett a vörös toll. A városház-téren a zajongó nép követelte *David*a és mások — hasonló vörös jelvényért elfogottak — sza-badon bocsájtását; mire kevés idő múlva kilé-pett az erkélyre egy város-atyja, mesterségére nézve szücs, és lekiáltott: „*Aki vörös tollat visel, olybá tekintetik, mint hazaáruló!*”

A nagyszájúak már akkoriban is a haza-áruló szót szokták volt hangoztatni minden sem-miségért.

A tizenkét pont szentesítést nyervén, az országgyűlés Pestre helyeztetett át.

III.

A zsidó-emancipáció.

Az egyenlőség gyümölcsét élvezhetni a pesti zsidóság is előlépett, de a polgárok, úgy, miként már Pozsonyban is megtörtént, Pesten is vissza-

utasították a zsidóknak velük való egyenjogúságát és a nép forrongni kezdett. Pest utczáin ily kiáltások hangzottak: „Le a zsidókkal!” A tömeg mindegyre növekedvén, a zsidó-getho, vagyis a Király-utca közelében fenyegető állást foglalt s már-már támadni készült, midőn gróf Batthyány Lajos miniszterelnök egy század gránátos kíséretében lóháton a helyszínén megjelent, szétosztásra szólította fel a népet s hozzátette, hogy várják be békében a zsidókérdésnek az országgyűlésen való megoldását.

Aki e sorok írójához hasonlóan, tanúja volt annak, mint remegtek és zárkóztak el helyiségekben a zsidók ezen zavargások idején, az nem hitte volna soha, hogy lehet még olyan idő, a melyben — miként az 1894-ik évben Budapesten a főrendiház ülése után az utczára érkező felsőházi tagokkal megtörtént — a zsidók sárral és mindenféle piszok tárgyakkal dobálják azokat — nem kímélve a nőket sem — akiknek elődei 1848-ban az ő megmentésükre keltek.

Az 1848-diki országgyűlésen a zsidó emancipációra vonatkozólag kimondatott, hogy az egyenlőség jogaiban csakis az addig elfogadott nemzetiségek részesítendőek, de *a túrt zsidók nem*. E kérdés 1849. július végén az időközben Szegedre áttett országgyűlésen ismét felvettétvén, *Szemere* Bertalan belügyminiszternek javaslata sze-

rint a zsidó emanczipáció ugyan elfogadtatott, de jogerőre nem emelkedhetett, mert-néhány napra rá, az oroszok közeledtével feloszlott az országgyűlés és kiki menekült, amerre tudott.

A Bach-rendszer alatt a zsidók többször megkísérelték ugyan az emanczipációt elérni, de mindannyiszor süket fülekre találtak, bármennyire csörgették is pénzes zacskóikat. Nyilván így gondolkozott az akkori kormány: ha a zsidók emanczipálva lesznek, kapzsi természetüknél fogva az együgyű nép bőrét lenyúzzák s akkor elhal a test.

Végre a hatvanhetedikie kiegyezéskor teljesült a zsidók régi vágya: emanczipálva lettek, reánk nézve, miként már is tapasztaljuk, káros következményekkel, melyek önkéntelenül eszünkbe juttatják az igazi bölcs gróf Széchényi Istvánnak báró Eötvös Józsefhez intézett, a zsidó-emancipációra vonatkozó következő szavait: *„ki fog majd bennünket felszabadítani a zsidó nyomás alól?”*

A zsidó emanczipációt, mint nem korszerűt, maguk az orthodox zsidók is károsnak mondták reájuk nézve, mint kitűnik a következőkből:

A zsidó emanczipáció az 1867-ik évben királyi szentesítést nyervén, egy miniszteri rendelet felszólította a zsidóságot, hogy a Mózes-vallásúak papjaiból hívjon össze Pestre egy gyű-

lekezetet, megbeszélendő egyházi szerkezetükre nézve a kor kívánataival megegyező javításokat. A tárgy fölött való tanácskozásra a „Tigrise-száloda termében megjelentek között lehetett látni az ország véghatáraitól nem egy orthodox rabbit, ki nem igen látszott örvendezni a zsidó felszabadítás fölött, sőt azt mint nem korszerűt a zsidóságra nézve károsnak tartotta, minek folytán a vita közben néhány őrjöngő rabbi kidüllesztett szemmel körmeit egy neológ rabbi arcának irányozva ordította: „Ti jól ösmeritek ami fajunkat, az kapzsi természeténél fogva felhasználja a keresztény tömeg butaságát, a tönk szélére juttatja azt, minek vége az lesz, ami velünk már más országban is megtörtént, hogy kiűznek bennünket.”

IV.

Nemzetiségi kérdés.

A negyvennyolczadiki időkre visszatérve, mindinkább előtérbe lépett a nemzetiségi kérdés. Szerbek, oláhok, tótok, szászok követelésekkel járultak a kormány elé s midőn *Bájasics* szerb pátriárka és *Strátimirovics* határőrvidéki kapitány Kossuth Lajosnál megjelentek, előadván sérelmüket, Kossuth, a helyett, hogy némi ígéretekkel bocsájtotta volna őket haza, szokott dölyfös

hangján kérelmüket nem teljesíthetőknek nyilatkozta ki s egyúttal kardjára ütve monda: „*Ez fog majd határozni!*”

Mennyi vér folyt a Bánságban és Bácskában, nemkülönben Erdélyben is Kossuthnak meggondolatlan eljárása következtében. A történekről való megemlékezés annyi év után is borzadáilylyal tölti el az ember szívét, mert lehet-e valami irtózatossabb a polgári háborúnál?

Hogy volt mód rá kibékíteni a nemzetiségeket, bizonyítja a következő eset: Midőn 1849-ben Kossuth elküldé Drágóst *Jankuhoz*, az erdélyi fellázadt románok vezéréhez, ez hajlandónak mutatkozott a békefeltételeket elfogadni, túszoikat is menesztett Hatvani őrnagy táborába, mire az oláhok kezdték fegyvereiket lerakni. E közben azonban Hatvani csapatjával több oldalról mozdulatokat tett az oláhok bekerítésére, mit ezek észrevevén, legelőször Drágos lakására törttek, őt, mint vélt árulót, hajánál fogva az ablakon vonszolták ki és fejszékkel fejét és egész testét darabokra vagdosták. Drágos nemzetiségére nézve román, bihari nemes családból származott, ügyvédi diplomával bírt s kedélyes természeténél fogva szívesen látott vendége volt a Tisza-családnak.

Drágos lemészároltatása után a magyar harcosok azon része, mely nagyon is előre

nyomult, például Vasváry Pál* csapata s a „*bécsi halálfejesek*” az oláhoktól körülfogva, egytől-egyig ott lelték halálukat. Hatvaninak azonban, ki a háttérben foglalt állást, sikerült megmenekülni és csapatjával Nagyváradon keresztül Szeged felé vonulnia.

Kérdés, ki volt itt a hibás? Ha Hatvani saját esze szerint járt el, úgy őt haditörvényszék elé kellett volna állítani, ami azonban nem történt meg; világos tehát, hogy midőn Hatvani megszegte az alkudozási feltételeket, felsőbb parancs szerint járt el. A sok kiomlott vérért számoljon tehát a parancsadó lelke ott fenn a magas egekben, — Isten Ítélszéke előtt!

Hogy Kossuth a nemzetiségek irányában tanúsított ellenséges indulatát némelykor mégis meg tudta változtatni, kitűnik az osztrák elleni olasz-francia háború alkalmával tanúsított viselkedéséből. Akkoriban ugyanis emisszáriusokat küldött mindenhova, ígervén a nemzetiségeknek negyvennyolczban tett kívánalmaik teljesítését, szükség esetére annál még többet is. Mire *Kuza*, Oláhország akkori fejedelme, így szólt; „*Nem adok hitelt Kossuth szavainak*” — A jelenlegi

* Vasváry Pál a márczius 15-iki fiatalság közt mint jeles szónok tűnt ki. Midőn később a haza veszedelemben forgott, így szólt: „nemcsak frázisokkal, de tettel kell a haza védelmére kelni”; azzal egy zászlóaljít alakított.

oláh nemzetiségi kérdésben is igazolva van Kuza kételyeimért Kossuth kevéssel halála előtt olyformán nyilatkozott, hogy „az oláhokat nem tyúkpecsenyével kecsgetetni, hanem karddal kell észre téríteni.”

V.

A tizedik honvéd zászlóalj hőstettei a perlászi sánczok bevételénél.

Szentesi tett alkotmányunk néhány hóval a márcziusi idők után komoly veszélyekkel állott szemben. Ugyanis az osztrák sereg veresége Olaszthonban tápanyagot nyújtott Kossuth Lajos merész terveinek. A túlzók újabb s újabb követelésekkel léptek fel. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök azonnal belátta, hogy az ilyen politika veszélybe sodorja az országot s lemondani készült, mire Kossuth azt felelte, hogy akkor ő is leköszön, ítéljen felettük a nép.

Mínthogy a fellázadt nemzetiségek legyőztetésére kiküldött osztrák seregbeli katonák elegendőknek nem bizonyultak: a magyar minisztérium tiz önkéntes honvédzászlóalj alakítását királyi jóváhagyás mellett rendelte el, mivégből toborzóhelyek állítottak fel, melyek egyikén, Nagyváradon toborzónak magam is felcsaptam. Az összetoborzott újonczok sorában az ottani fiatalság színejava: *Gorove* Antal, *Gosztonyi*, *Pappszász*, *Papp*

János, *Szikszay*, báró *Wiszhof* stb., de zsidó egy se volt látható, pedig Nagyvárad volt Ó-Buda után azon gethó, hol legtöbb zsidó lakott. Miben rejlik tehát a zsidóknak a jelenben mindenütt és szüntelen fenhangon fitogtatni szokott hazafisága?. Megalakulván a zászlóaljok, az ujonczok az esküt V. Ferdinánd királyra és az alkotmányra tették le. A zászlóaljok közül a tizedik azért érdemel különös említést, mert döntő szerepet játszott a szerbek elleni első győzedelmes csatában, a per-lászi sánczok bevételénél, és mert szabadságharcunkat tárgyaló komoly művekben erről eddig említés nem történt.

A zászlóalj szervezéséről és a lefolyt csatáról biztos adatokkal szolgálhatok. A tizedik zászlóalj Debreczenben alakult. Résztvettek benne: mint parancsnok Szemere őrnagy, Földváry Sándor, Beöthy, Hrabovszky kapitányok, Krivácsy, báró Bornemisza, gróf Bethlen főhadnagyok, Móricz Samu, Komáromy György, Szúnyog Berti, Szemere István hadnagyok stb. Az altisztek sorát szathmár- és máramarosmegyei végzett jogászok, köztük én is, képeztük. A zászlóalj kellőleg begyakorolva és felszerelve útnak indított Nagybecskerek felé. Útközben Szolnokon állapodtunk meg, hová Baldácsy ezredes Pestről lejövet meghozta a zászlót; annak felszentelése után Teleky Sándor gróf buzdító beszédet tartott és felcsapott

közénk honvédnek. Szolnoktól hajón folytattuk utunkat Szegedre, onnan pedig Écskáig, hol a perlászi sánczoktól egy órányira szállásoltak el bennünket.

A főhadiszállás Kiss Ernő tábornok és Vetter ezredes vezénylete alatt Nagybecskereken lett felütve.

A nyári idény forró napjaiban az ellenség színlelt, kirohanásai a sánczok mögül, fárasztólag hatottak a katonákra. Zúgolódás támadt tehát a táborban, hogy miért nem támadunk. Kiss Ernő látva a katonaság elégedetlen hangulatát, mihez-tartás végett Pesten a minisztériumhoz fordult és azt az utasítást vette, hogy támadni kell. Erősítés végett legott Voronyevszki vadász-csapatja bocsáttatott rendelkezésére.

Kiss Ernő tábornok Pesten időzése alatt, mint udvari ember, felment tisztelegni Budára István nádorhoz. Hogy a politikai helyzetről némileg tájékozást szerezhessen, felhozta a magyar minisztériumtól a támadásra kapott parancsot. Mire István nádor azt jegyezte meg, hogy azon parancsot olybá vegye, mintha V. Ferdinánd osztrák császár adta volna.

Így tehát 1848. augusztus elején, hajnali időben, csatarendben vonultunk a sánczok felé. Tüzéreink: osztrák seregbeli németek és csehek; lovasságunk: a hannoveri ezred; gyalogságunk:

a Máriássy-ezred, az említett Voronyevszki-vadászok és a tizedik zászlóalj voltak.

Az ellenség sánczai közé viasszorítottván, tüzéségünk ágyúzni kezdett, mit a szerbek viszonoztak. Az ágyúzás mindaddig tartott, míg az elsánczolt tábor nádas kunyhói lángba nem borultak; mire a Máriássyak és a vadászok szuronyt szegezve nyomultak elő, de végre is az ellenség kartácsai és a csapattűz golyózápóra miatt kénytelenek voltak megállani és magokat egy völgyben meghúzni. E perczben Vetter ezredes felénk vágatva, e vezényszóval: „*honvédek, rohamba előre!*” a sánczok felé tartott. A honvédek „*rajta! rajta!*” kiáltásokkal, mit se törődve a kartács és puska golyóival, elszántan vetették magukat az első sánczba, utána a másodikba és a harmadikba. Mindez néhány perez műve volt. A megremült ellenség védelemre többé nem is gondolva, megfutamodott Titel irányába.

A csata befejeztével sorrendbe álltunk, mire Kiss Ernő tábornok az arcvonal elébe lépve, e szavakkal dicsért meg bennünket: „Fiúk, vitézül viseltétek magatokat. Ily dicső rohama még I. Napóleonnak se volt soha!” Erre következett a névsor felolvasása. Fájdalommal vettük tudomásul az elestek számát s főleg azon hírt, hogy szeretett őrnagyunk *Szemere*, súlyosan megsebesülve Becskerekbe vitetett, hol tizednapra meg is halt.

A perlási sánczok bevételenél zsákmányul ejtett négy tábori ágyú, minthogy mozdonyaik hiányzottak, felszerelés végett a temesvári várba vitettek. A kísérő nemzetőrök a vár kapuja elé érkezve, jelentést tettek, mely után a várból osztrák katonaság jött ki az ágyúk beszállítása végett; a nemzetőrök pedig kinrekedtek és csak fegyverük hátrahagyásával mehettek be megszemlélni a várost.

Mily tájékozatlan volt az akkori magyar minisztérium! Négy ágyút, mely felért egy hatalmas erővel, az ellenségnek küldött el, hogy azokkal később reánk lövöldözzön.

Néhány héttel a perlási sánczok bevétele után az egész országban megkondultak a vészharangok. Jelasics betört csapatjaival Magyarországra. A haza védelmére tehát zászlóaljok alakultak; úgyszintén a honvéd tüzørséget is kezdték szervezni s e célra szükséges oskolázott egyéneket toborzani.

A zászlóaljához felhívás érkezvén, én és többen tüstént jelentkezünk és megindultunk Pestre a tüzørségi főlaktanyába, az úgynevezett „újépületbe”.

VI.

Egy üteg ágyú Svechát alá indulása és találkozása a kaszás nemzetőrökkel.

A magyar sereg Svechát alatt elegendő ágyúval nem rendelkezvén, parancs érkezett Pestre,

hogy egy úteget mielőbb oda küldjenek. Az ágyúk felszerelve és kellően ellátva tüzérekkel, köztük magam is, mint altiszt, König parancsnoksága alatt megindítottak Győr felé. AMosonynak vezető utón találkoztunk a Svechát alól hazafelé szállingózó paraszt felkelőkkel, kik búsan vitték vállaikon kaszáikat, rajta csüngő elemózsiás zacskóikkal. Tőlük tudtuk meg, hogy a magyar sereg Svechát alatt megverve, fut Pozsony felé. E szomorú hír hatását némileg enyhítette a kaszás harcosok azon megjegyzése, melyet ágyúinkra mutatva tettek: „Ilyen kellett volna vagy száz. Voltak ám a németnek ezeknél tízszerre nagyobbak is; felhúzta azokat a sz. István tornyára és onnan csak úgy söpört bennünket.”

Milyen hiba volt ezeket a szegény együgyű embereket — többnyire családos apákat — csatába vinni, mikor hasznukat úgy se lehetett venni, sőt csak zavart idéztek elő!

A kaszásokat egy második alkalommal is a mészárszékre akarták hurczolni, midőn t. i. az oroszok közeledtek Kassa alá. Besze János, a hírhedt népszónok, akként buzdította a felkelő népet: a gyámoltalan muszkák szétverésére nem kellene férfiak kaszával; elvégzik a nők is peme-tével.”

Rövid idő múlva keserű csalódás érte a kaszásokat.

Még ennél is lelketlenebb volt a honvédelmi bizottmánynak azon parancsa, hogy az orosz sereg elől el kell égetni a falvakat és minden élelmi szert. Az e célra kiküldött biztosok Ácsnál már neki is készültek pusztító munkájuknak és csak akkor hagytak föl vele, mikor Görgey fővezér azzal fenyegette meg őket, hogy ha tüstént nem takarodnak, valamennyiüket fölakasztatja sorjában az első fákra.

Így akadályoztatott meg, hogy annyi ezer család koldusbotra nem jutott.

A sveháti csata után történetekre visszatérve, ntközben levő ütegünkkel Párndorf alá mentünk táborba, várván a támadást Bruck felől.

Három heti veszteglés után, újonczok tanítása végett, Pestre vezényeltettem, onnan pedig, mint tüzmasternek, száz tüzért kellett elkísérnem Komáromba.

VII.

Komárom vára Simonics által körülzáratik és megtámadtatik.

A karácsonyi ünnepek után, alig hogy Komáromba érkeztünk, az ellenség elfoglalta Szönyt. A tüzéreket rögtön el kellett helyezni. Nagy részük a csillagsánczba vezényeltetett. Én huszad magammal Kamizát főhadnagy parancsnoksága alatt a Vág innenső oldalán felállított

telep-ágyúk kezeléséhez rendeltettem. A tüzérek-fabódében, én pedig a Vág vize mellett fekvő „szúnyog csárdában” szállásoltattunk el. Ott volt az előörsi főtanyai s. Szemközt egy árokkal körükerített fás és cserjés sziget terült el, mely egy hid által volt a „szúnyog-csárdával” összeköttetésben.

Simonics osztrák tábornok, ki túl a Vág vizén Komárom várát és városát körülzárolva tartotta, február hó végével, egy verőfényes napon támadást intézett az összes Vág-sánczok ellen. Az osztrák tábornok terve az volt, hogy a szúnyog-csárda mellett levő szigetet, onnan pedig a hidat elfoglalja, miáltal a város a palatinális sánczokkal együtt birtokába esett volna. Azért tehát minden erejét ez irányba összpontosította.

A támadás ágyútüzeléssel kezdődött; de az ellenséges tüzérek ágyúik megvédésére biztos állást nem találtak, mert őket ágyúikkal kereszt-tűzbe vehették. Gyalogságuknak azonban sikerült a sziget jobb oldalári elterülő vastag fűzfásban fedett állásra szert tenni. Azonban telep-ágyúink erős tüze által onnét elűzetvén, felhagytak a támadással, sőt futásnak eredtek, oly annyira, hogy egy lelőtt svalizsér ló nyergét se oldották le, pedig üldözésükre nem is gondolhattunk, mert hiszen lovasságunk mindössze kétszáz Hu-

nyady-huszárból állott. Baj lett volna, ha az ellenség még egy óráig kitart, mert ágyútöltényeink végkép elfogytak.

Mily hanyagság volt a fűzfást már rég ki nem vágatni és a szigeten védő árkokat fel nem hányni. E mulasztások több honvéd halálát okozták. A sebesültek közül élénk emlékezetemben maradt Beöthy hadnagy, akit a szűnyogcsárdából, hol az első bekötözés végeztetett, ágyamon szállítottak a kórházba. Jó bajtársam volt, együtt szolgáltunk mint altisztek a tizedik zászlóaljban és már Perlasz alatt is együtt csatáztunk. Biztatásomra, hogy majd felgyógyul, minthogy szólani nem bírt, kezeivel lefelé intett, mutatni akarván: vége mindennek. Ugyanazon éjjel meg is halt.

VIII.

Makk honvéd tüzérezredes elfogatása.

A csata bevégeztével a következő nap már vizsgálni kezdték a felemlített mulasztásokat és kitűnt, hogy a lőporraktárban se ágyútöltények, se fegyvergyutacsok elegendő számban készletben nem voltak. Makk ezredesnek azt is terhére rótták, hogy az egész támadás alatt a várból ki sem kukkant. Mindezen oknál fogva szobafogságba helyeztetett.

Csak később derült ki, hogy fogságának fő-

oka egy előkelő nőn elkövetett durva tettlegessége volt. Hogy Makk ezredes az ellenséges támadás alatt magát nem mutatta, azért történt, mert naponként már a villásreggeli közben, nagymennyiségű bor elfogyasztása után úgy ő, mint Sárkány nevű segédtszjtje tehetetlen állapotba jutottak. Akadtak ugyan oly egyének is, kik Makkot árulással vádolták s bizonyítékul egy, a vár sánczában talált levelet mutattak fel; de ez és több aféle csak koholmány volt. Hogy nem volt áruló, mutatja az, hogy a komáromi kapituláció alkalmával kiszabadulva, Kossuthal együtt organizálták az erdélyországi pucst.

Makk ezredes elfogatásának valódi oka a következő: Makk ezredes gazdasszonyával, egy csinos külsejű zsidónővel, közös háztartásban élt. Ugyanott a várban lakott Kossuth nővére Zsulavszkyné, két gyermekével. E két nő eleinte jó barátságban élt egymással, de hogy, hogy nem, egyre nagyobb gyűlölség támadt köztük, mely tetőpontját érte el, midőn K. tüzérkapitány Zsulavszkyné segítségére kelt. Egyszerre csak híre ment, hogy Makk K. tüzérkapitányt nyilvános helyen elfogatta. E közben a női harcz mind akuttabb jelleget öltött, különösen, midőn Zsulavszkyné Makk ezredes „*ágyasának*” — miként őt nevezte, — a várból való kiűzését követelte. Ennél több se kellett! A felbőszült ezredes segéd-

tisztje kíséretében Zsulavszkyné lakására ment kedvesét megböszülni. Az előzményekről csupán annyi került nyilvánosságra, a mennyit látni lehetett, t. i. Makk Zsulavszkynét lovagló ostorával végigverte, amitől ujjnyi vastagságú daganatok lepték el annak mindkét karját.

IX.

Közlekedésünk a külhadsereggel.

Komárom várából a külhadsereggel való közlekedés csakis a Vág felőli oldalon volt lehetséges. A város is az ez oldalon fekvő szomszéd falvakból élelmezte magát.

Hetivásárok alkalmával többször megtörtént, hogy Palóczy honvédkapitány, paraszt öltözetben, hátán batyuval, mint hírmondó bejött Komáromba. Az árusítók már ismerték és tiszteletteljesen köszöntötték. Az utolsó hír, melyet hozott, az volt, hogy az ellenség Szolnok alatt megveretett. Ettől kezdve nem hallottunk semmit, mert a Vág kiöntése folytán a külvilággal való minden további közlekedés megszűnt hét hétre, mely idő alatt azt se tudtuk, létezik-e még magyar hadsereg. Elszigeteltségünk következtében az élelmi szerek ára felszökött, azonkívül fogyni is kezdtek. Hozzájárult még, hogy a füstölthús a rossz kezelés folytán elrothadt s a marhaállomány

úgy leapadt, hogy a honvéd számára egy adag marhahús hat latnál többet nem nyomott s az őrség úgyszólván csak, kenyérral táplálkozott. Mindezek folytán úgy a várban, mint a város lakói közt a hangulat igen nyomott lett.

X.

Komárom vára és a város bombáztatik.

Egy szép reggelen, márczius tizedike körül, arra ébredtünk, hogy az ellenség a dunántúli szőlőhegyről a várost, a csillagsáncz háta mögött felhányt futóárkokból pedig a várat bombáztatja.

A szomorú helyzet közepette tréfás jelene-tekben se volt hiány. A Mayer-féle kávéházba például csak úgy hullottak a bombák; áttörték a tekeasztalt is; szerencse, hogy a bombák ágyú-csővei tüzet nem fogtak, így hát robbanás se történhetett. A kávé, mintha mi se történt volna körülötte, hideg vérrel szolgálta ki vendégeit, s ha valaki figyelmeztette, hogy meneküljön, mosolygó arczczal felelt: „Ich gehe aus meinem Haus nicht hinaus” (házamból ki nem mozdulok). Egy másik mulatságos eset a következő: Történt, hogy Valentini Hunyady-huszárörmester az utczán muzsikáltatott magának. Az említett kávéház közelébe érve, a cigányokat rémület fogta el; tovább menni vonakodtak, még akkor is,

midőn Valentini karikásával közjük suhintott, térdén állva rimázkodtak neki: ne vigye őket a kész veszedelembé. Ettől fogva Valentini lett a czigányok réme. Azon városrészből, hol ő mulatni kezdett, ijedten menekült a fekete sereg, nehogy velök elhúzása a „sétaindulót”.

XI.

Guyon tábornok álruhában Komáromba érkezik.

Április hó elején a kiöntött Vág vize visszavért medrébe; az utak járhatókká lettek s az élelemhiány is némileg szűnni kezdett.

Egy vasárnap déltáján, szép tavaszi időben, nagy mozgás támadt a szúnyogcsárdabeli előörsi főtanyán. Parancsvivők vágattak az öregvárba és vissza. Híre járt, hogy jön Guyon tábornok, magyar huszárok kíséretében. Fogadására a szúnyogcsárda előtt sorakoztunk. S ime, mily meglepetés érte a várakozókat. Egy csapat császárhuszár élén, parasztlovon ült egy zsidókinézésű ember, fején kopott prémes sapka, öltözeke ócska, zöld, bő télikabát, rossz nadrág és-otromba csizma. Lováról leszállva, kezét nyújtott az előörsi őrnagynak s így szólt: „Két hét óta Ó-Gyallán időztem és vártam, míg egy kirohanást tesztek, de senki se jött”. Aztán így folytatá: „Nagy-Sarlónál megvertük az ellenséget; azon

innen még egy csata várható, aztán fel Jtsztek mentve, mert Görgey fővezér seregével megérkezik. «

A kíséretében jött huszárcsapatot egy fegyverekkel megrakott kocsi követte; ezen fegyvereket Guyon az útbaeső ellenséges előőrsöktől szedte el.

A mint a városban hírül vették Guyon tábornok megérkezését, csak úgy özönlött a nép a Szúnyogcsárdába, látni a hőst, ki, miután kipihente magát, a nép szünni nem akaró éljenzései közt a várba lovagolt.

Lássuk, miként került Guyon tábornok Komáromba.

Midőn a Komáromban előfordult viszályok és Makk elfogatásának híre, — megtoldva különféle hamis hírekkel, — a magyar minisztérium tudomására jutott, bajtól tartva, az erélyes Guyon tábornokot küldték oda parancsnoknak. Minthogy a vár körül volt zárva az ellenségtől; csakis álruhában közeledhetett, sőt kénytelen volt az ellenség közepette üzérkedéssel tölteni idejét, míg végre a nagysarlói csata után, Simonics osztrák tábornok csapatainak visszaszorítása után, Guyon Ó-Gyallán az előrenyomuló huszárok élére állot'r és folytatá útját Komáromba.

Több év előtt azt írták a lapok, hogy ama hős,- ki élte veszélyeztetésével vitte Komáromba

az első hirt Görgey seregének közeledtérő), *zsidó* lett volna. Még nevét is kitették. Mily tévedés! Zsidóból lehet kém, kit pénzzel megfizetnek, de hőstettekre, melyekkel mártírhálált is szenvedhet, zsidó nem vállalkozik, de nem is arra való.¹

XII.

Görgey felmentő serege ápril 23-án Komáromba érkezik; az ellenség megtámadtatik.

Guyon azon szavai, hogy Nagy-Sarlón innen még egy ütközet várható, nem teljesedtek be, mert Görgey fővezér a Dana túlsó oldalára menekült ellenséget, hidászok hiányában, nem követthette, seregét tehát a Vág oldalán vezényelte Komárom felé.

A várba érkezve, Görgeynek első teendője volt, hogy a harmadik zászlóalj, az úgynevezett „*kakastollasok*” tisztjeit a nagy sarlói híd bevételenél tanúsított hősiességükért érdemjelekkel kiüntesse.³ Földváry Károly ezredes alól Nagy-

¹ A zsidók megbízhatóságának illusztrálására szolgáljon bizonyos *Kohn* élelmezési honvéd-örnagyt, ki 1849. június hóban a Komárom vára élelmezésére szánt rakományt a külfalvakban helyezte el, oly szándékkal, hogy azt az ellenségnek jó áron eladhassa, mi kitudódván, Görgey fővezér *Kohn* örnagyot mint sikkasztót és hazaárulót *felakasztatta*.

* Valamint Rómát a ludak, úgy Damjanics tábornok dandárját a kakasok mentették meg. Az eset a következő: A jarkováci ráczoli a templomkriptában és a pinczékben elrejtett granicsá-

Sarlónál például két lovat lőttek ki. Damjanics tábornok mosolyogva jegyezte meg: „ha nem vigyáz jobban, ezentúl egy taligás lovat kap”. — „Se baj”, volt a felelet, „csak előre vigyen”.

Hálául az eddigi győzelmekért nagy „Te-Deum” tartatott a vár templomában. A szószékből ki lőn hirdetve a Habsburgház száműzetése,¹ minek meghallgatása előtt Görgey a templomból eltávozott.

Időközben a vár és a csillagsáncz közt a sereg és az ágyúk átszállítására szükségelt hid tutajokból elkészülvén, Görgey az ellenséget megtámadta és rövid idő alatt a futóárkokból kiűzte.

A városból este felé mindkét tábor tüzét lehetett látni. Az ellenségé egész éjjel lobogott, de mire megvirradt, és huszárjaink kémszemlére indultak, az ellenségnek nyoma veszett. Az éjjeli csendben Győr felé a határon átmenekült Ausztria földjére.

rokkal egyesülten elhatározták, hogy amint a toronyóra az éjféltizenkét órát üti, az alvó honvédeket gyilkolni fogják. De a kakasok féltizenkét órakor elkezdettek kukorikolni, mire a harmadik zászlóalj dobosa hajnalhasadás közeledését vélte a kakasok állal jelezni, az utasítás szerint keményen verte a dobot gyűlöre, így aztán nagy részben meghiúsult a tervezett orgyilkosság. Minek emlékéül viselte a harmadik zászlóalj a kakastollakat.

¹ Ha a detronizálás meg nem történik, a tizenhárom tábornok nem szenved vértanúhalált. Bizonyítja azt Gáspár tábornok megkegyelmezése, ki, a mint meghallotta a Habsburgház elleni merényletet, tüstént leköszönt.

A magyar hadsereg üldözte ugyan az ellenséget, de csak a határig, noha a bécsi nép az utczáan kezdte már kiabálni: „jönnek a magyarok!” — Dembinszki tábornok, ki seregével Bártfán vesztegelt, Lengyelországba készült betörni. Hadi-terve el nem fogadtatván, leköszönt, mert mint mondotta: „A lengyelek a magyar hadseregben azért harczoltak s ontották vérüket, hogy a magyar segítségével ők is szabadokká legyenek.” — A magyar hadsereg azért nem tört be Gácsországba, mert Kossuth — külföldi ügynökei által tévútra vezetve, — ki akarta kerülni az orosz inváziót, ami azonban, minden elővigyázat daczára, mégis bekövetkezett.

Az ostrom-állapot izgalmai után két heti szabadságra mentem Nagyváradra, hol azután a tüzőrséghez osztattam be.

XIII.

Görgey veszett csaták után Komárom alól visszavonul.

Miután Budavára a magyarok által visszafoglaltatott, az osztrákok új haddal törtek be Magyarországra; Görgey serege tehát elvonult Buda alól vissza Komáromba, ott várandó be az ellenséget.

Mily nagy különbség volt észlelhető az osztrák

vert sereg és az újabban érkezett osztrák csapatok között! Ezek, hátuk mögött sejtve az oroszok segítségét, sokkal vitézebbül tartották magukat.

Miután Görgey minden kísérlete az osztrák sereg egyesülését az oroszokkal megakadályozni meghiúsult, Komárom vára ágyúinak védelme alatt átkelt a Dunán és Vác felé Pestnek tartott.

Győzelemre tovább gondolni nem lehetett; minden további küzdelem csak sok vérontásba került, de sikert nem arathatott. A haza megmentésére csupán egy mód kínálkozott: az orosz invázió megtörténte után rögtön elfogadni Görgey azon tervét, hogy a magyar minisztérium, a honvédelmi bizottmány stb. Pestről Komáromba át-helyeztessék és az egész hadsereg ugyanott összpontosíttassék, mert onnan Görgey serege repülő hadakra felosztva betörhetett és támadhatott volna ott, ahol szükségesnek és ahol az ellenség gyengének mutatkozott. Hasonló hadviseléssel győzött Washington is Amerikában, ki azonban teljesen függetlenül és saját belátása szerint intézkedhetett.

Hogy Görgey hadi terve meg fog bukni, előre látható volt, mert a kik azt leginkább ellenezték, nem bírtak spártai elszántsággal és jó eleve el voltak készülve a menekülésre, nem átallották húszezer honvédet tétlenségre kárhoztatni a vég-

ből, hogy ezek által az utat kelet felé folyton őriztessék, illetőleg számukra nyitva tartsák. Jól megmondotta Widdinben Bem tábornok, hogy szabadságharczunk bukásának legfőbb okai voltak a *debreczeni női kamarilla* s ennek uszály-hordozói az úgynevezett „*veres tollasok*”, kik a detronizálás után magukat republikánusoknak vallották, és a „*gyémántosok*”,* kik szünet nélkül aknamunkát folytattak Görgey ellen. Annak bizonyítására felhozom Dembinszki első kineveztetését fővezérnek, mi a kápolnai csata¹ előtt következett be. Ily cselekmény indokolható egy vert seregnél, hogy t. i. a katonaság bizalma ismét visszatérjen, de nem egy győzelmekben előrehaladó hadseregnél. Hogy az mégis megtörtént, magyarázata az,

¹ Petőfi Sándor nevezte el így azokat, kik a kivégeztetett Zichy gróf gyémántjain állítólag osztozkodtak.

* A kápolnai csatáról terjesztett leírások és képek a történetek szemtanújául tüntetik fel Kossuthot, ki a csatában elhullt magyar vitézek sírhalmain térden állva mondott gyönyörű imát. Ez a valósággal teljesen ellenkezik s csak is költői fantáziának szüleménye. Kossuth a kápolnai csatáról csakis később és pedig Dembinszki fővezérnek Görgeyt árulással vádoló jelentéséből értesülvén, a debreczeni országgyűlésen így nyilatkozott: *megyek Tisza Füredre és ha Dembinszki fővezérnek Görgey ellen felhozott vádja alapos, őt (Görgeyt) saját kezemmel lövöm le (!)*. Kossuth Tisza-Füredre érkezvén, egyik meghitt emberét, *Korányi* Viktor tüzérfőhadnagyot — kinek saját szájából hallottam a dolgot — tüstént magához hívatta, s megkérdezte tőle, miként érez a sereg Görgey iránt: „*A tiszték bálványozzák*”, volt a felelet. Másnap Kossuth a felállított sereg előtt Görgeyvel kezét fogott, Dembinszky pedig hamis feljelentés miatt szoba-fogságot kapott.

hogy a debreczeni „*női kamarilla*” féltékeny szemmel nézván Görgeynek egymást követő győzelmei folytán egyre növekedő népszerűségét, helyébe Dembinszkit, a senki által nem ismert idegent küldte fővezérnek. Mi csodálandó inkább: a magyar tábornokok közönbössége-e, hogy azt eltűrték, vagy Görgey gyengesége, hogy még nem tette azt, amit tett a kis korzikai Bonaparte, aki a francia konventet gránátosaival a gyűlésteremből kiverette.

XIV.

Kossuth Nagyváradon Bemmel találkozik.

1849. június hó utolsó hetében Kossuth Lajos Szegedről Nagyváradra érkezett, hogy ott Bém tábornokkal találkozzék.

Később tudódott ki, hogy *Bém* az összes magyar seregek feletti *főparancsnoksági kinevezését* kapta Kossuthtól.

Mily zűrzavar! Ugyanazon időben a szegedi országgyűlés meg *Görget* nevezte ki az összes magyar seregek *generalissimusának*, s egyúttal a történet mnlasztások miatt a minisztérium és a honvédelmi bizottmánynak vád alá helyezését határozta el. Irinyi József¹ követ pedig 1849. július

¹ Irinyi József Parisban gróf Teleky László magyar követ mellett mint követségi titkár működött s az orosz invázió után Magyarországra visszatért azon szomorú hírel, hogy a külföldtől segítséget nem várhatunk.

25 én nyílt ülésén korholta a Kossuth környezetéhez tartozó „*női kamarillát*”, mely az országot annyi bajba sodorta.

De mindez már későn volt,

Kossuth Nagyváradon való tartózkodása alatt az oláh püspöki ház erkélyéről a néphez, beszédei tartván, eldicsekedett vele, mi mindent tett ő és fog még tenni. A koronára vonatkozólag ilyen frázist használt: „*Viszem a koronát magammal, mint a szívemet; majd kit a nép választ, annak fejére teszem!*”

Ugyanaz nap megszemlélte a várat, hol Láner tábornok és Lukács ezredes fogadták. A felszerelési műhelyek után az udvaron felállított ágyú-ütegek megtekintésére került a sor, mely ágyúkat Lukács ezredes öntette; Kossuth tehát feléje fordulva nyájas arczczal dicsérte alkotását, aztán hintóra ült és elrobogott.

XV.

Kossuth Lajos tudtán kívül életmentője Lukács ezredesnek.

Az éppen leírt jelenetet a vár elsőemeleti folyósójáról nézve, Lukács ezredes segédtsíztje, *Krenedics* Ferencz főhadnagy, felém hajolva így szólt; „Mily tettetés! Nem ismerve az előzményeket, azt hinné az ember, két jó barát beszél

egymással, pedig ellenségek”. „Hogy-Hogy?” kértem. „A dolog így áll,” felelé: „Három hónappal ezelőtt feljelentés érkezett a hadügyminiszterhez, hogy a töltényszakókban puskapor helyett homok foglaltatik. Lukács ezredes és én éppen ebédelni kezdtünk, midőn kopogtattak. Belépett három honvédtiszt s felhatalmazásuk előmutatása után az ágyútöltény-raktár kulcsait kérve, a raktárba indultak. Lukács elsápadva, behunyt szemmel, szótlanul ült egy ideig, azután két könyökére támaszkodva, keservesen zokogott, mondván: *„Ezt érdemeltem én! Úgy bánnak el velem, mint egy árulóval, egy csalóval. Ha hazámat annyira nem szeretném, tüstént beadnám leköszönésemet.”* A kiküldöttek a legszigorúbb vizsgálat után mindent a legnagyobb rendben találva, eltávoztak, mire Lukács rögtön írt Kossuthnak. Mi volt a levél tartalma, arról tudomásom nincsen, de következménye az volt, hogy *Lukács ezredes helyett Láhcz neveztetett ki tábornoknak.*

Így történt, hogy a tizenhárom aradi vértanú között Lukács helyét Láhcz töltötte be, vagyis, hogy Kossuth akaratán kívül Lukács életét mentette meg.

Lukács ezredes az osztrák tüzérségnél mint kapitány és tanár működött és tudományát nagyra becsülték. Ő volt az egyedüli magyar, a ily rangra fel tudott ott vergődni. Még ellenei,

az osztrák tüzérek is csak dicsérettel szóltak róla és sajnálták, hogy ily zseniális ember átlépett a honvédseregbe. Ő volt a magyar tüzérségnek megteremtője és valódi lelke.

Mellőztetése Kossuth által szintén a debreczeni „*női kamarilla*” műve volt.

XVI.

Nagy Sándor tábornok megütközik az oroszokkal.

Görgey Vácznál megveretvén, seregével lehető gyorsasággal Debreczennek tartott. Nagy Sándor dandárja, mint Görgey seregének egyik szárnya, Debreczen alatt augusztus 2-án az oroszokkal ütközetbe bocsátkozván, megveretett és Debreczenen keresztül Váradnak futott. Itt is, mint a móri vesztett csatánál, Kossuth keze működött. Nagy Sándornak ugyanis Görgey meghagyása szerint, csak az esetben lett volna szabad csatába bocsátkoznia, ha útja Nagyvárad felé elzáratik, A csata után a könnyenhívőket azzal ámitották, hogy Görgey áruló, mert nem jött segítségére Nagy Sándornak, pedig ha idejekorán érkezik, megverik az oroszokat. Igen ám, ha Paskievics herceg, ki Nagy-Létán szemben állott Görgeyvel, reverzálist ad, hogy addig, míg Görgey Nagy Sándornak segítségére siet, ki nem mozdul helyéből! Így azonban, ha Görgey

megindul, követi őt az orosz sereg s már Debrecen alatt bekerítve az egész magyar hadsereget vagy tönkre teszi, vagy fegyver-letételre kényszeríti,

Nagy-Létáról Görgey Aradra érkezvén, Vinga felé tartott, hogy a Temesvárról érkező Dembinszki seregeivel egyesülhessen. De már akkor későn volt.

Ez alkalommal is azzal vádolták Görgey tábornokot, hogy nem akart volna Dembinszki seregével egyesülni. Pedig Dembinszki volt a hibás, mert a kapott parancs szerint Szeged alól egyenesen Arad felé kellett volna vonulnia, de ő Temesvár aláment. GelichRichárd48—49-iki honvéd vezérkari tiszt emlékirataiban az általam felhozottakat szintén megerősíti.

XVII.

Bem Dembinszkitől átveszi a parancsnokságot és megütközik.

Dembinszki Szeged alatt Haynau által megtámadtatván, rövid ellentállás után Temesvár felé húzódott, pedig Kossuth utasítása szerint Arad alá kellett volna vonulnia. Időközben ideérkezett Erdélyből Bém tábornok is és a csata megkezdésére szólította fel Dembinszkit mire ez megkérdezte tőle, hogy mekkora csapatot hozott magával? Bem azonban egyedül jött — hisz

serege akkor már szét volt verve. Az egyharmaddal nagyobb erejű ellenséggel szemben tehát csatáról többé szó se lehetett. Bem azonban felelet helyett Dembinszkinék egy iratot nyújtott át, melyben Kossuth őt az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül az összes magyar hadseregek fővezérévé nevezte ki. Azzal átvette a parancsnokságot és megkezdte a csatát. Természetesen megveretett és serege végkép feloszlott.

A szerencsétlen kimenetelű ütközet után Kossuth kormányzói állásáról lemondva, Görgeyt ruházta fel a diktátorsággal, ő maga pedig titokban elhagyta az aradi várat s Lúgos felé menekült. Onnan írt levelében távozását azzal indokolta, hogy Dembinszki szétvert seregének harczképtelenségéről meggyőződván, nem akart tanúja lenni annak, miként idegen kalandorok — értve Bemet és Dembinszkit — a sereget saját céljaikra felhasználják.

XVIII.

Kossuth menekül, Görgey Világoson a fegyvert lerakja.

Így végződött tehát az annyi szép reményekhez fűzött szabadságharcunk.

Kossuth tovább menekült; Görgey pedig Világosnak tartott.

Voltak, kik Görgeyt árulással vádolták, de ezt érdekből tették, hogy általa saját bűnüket palástolják.

Aki a kimerült hadsereget Világosra érkezni látta, — a katonaság kiéhezetten, a lovassági lovak háta felsebzetten, a tüzérségi lovak az éhség miatt megtizedelten — könnyen megérthette annak teljes harczképtelenségét.

Görgey továbbá csakis *feltétlenül* rakhatta le a fegyvert, mert az orosz sereg csupán segédkezett az osztrák mellett és így Paskievics fővezérnek feltételeket se elfogadni, se megszabni nem állott jogában.

XIX.

Menekülésem.

A fegyverletétel után a tisztok kardjuk meghagyásával kocsin, a honvédek pedig gyalog, muszka fedezet alatt, indultak meg Kis-Jenőre, hol Görgey, útját Nagyváradra folytatandó, elbúcsúzott bajtársaitól. Mielőtt kocsira ült, egy tábornok abbeli kérdésére: „*Testvér, hol látjuk viszont egymást?*” — azt felelte: „*A vérpadon*”.

Amint másnap Zerindre érkeztünk, minden törzstiszt tíz forintot, a többi tiszt öt forint kék Almássy-féle bankjegyet kapott s fél napi pihenés végett beszállásoltattunk. Reggel falragaszok hir-

dették, hogy a honvédtisztek aznap délután két órákor Sarkadra induljanak, a polgári állásúak pedig négy órákor útlevelemmel ellátva utazhatnak tetszésük szerint bárhova. Én tüstént polgári ruhát öltve magamra, vártam a menekülésre kedvező alkalmat; addig is tűzmesteremmel (egy lengyel), ki el nem hagyott, elrejtőztünk és midőn az oroszok Zerindből kitakarodtak, útra keltünk s rablók által veszélyeztetett erdőkön keresztül Isten segélyével éjjeli tizenegy órákor szerencsésen Bajmok községbe érkeztünk. A világosi fegyverletétel híre oda még nem jutott el, elbeszélésem tehát fájdalomosan hatott a jelenlevőkre. Másnap délután Nagyvárad határán útitársam elhagyott. Egy orosz társzekerbe bújtt, mely őt a városba vitte. Hogy mi történt vele, nem tudom. Soha többé ez életben nem találkoztunk.

Mínthogy Paskievics herczeg Nagyváradon ütötte fel főhadiszállását, csak úgy nyüzsgött a város az orosz ezredek különféle színű egyenruhás katonáitól. Lehetett látni kozákokat többfélét, cserkeszt, kirghiszt, mindannyian lovasok, nem különben a sorkatonaság ezredei közt több kapitulációt látott őszszakállós katonát, hat-hat lovas ütegeket, löporkocsikat erős vaspléhből.

Az ideérkező honvédek reverzális mellett, hogy többé az osztrák ellen fegyvert nem fognak, a hazautazásra útlevelet kaptak, melyek ki-

osztásánál a császári biztos, *Szirmay* gróf igen humánusan beszélt velük, mi több, dicsérte őket vitézségükért, abbeli reményét fejezve ki, hogy háború esetén a császáráért ép oly hősiezen fognak harcolni.

XX.

Orosz-magyar barátság.

A magyar és orosz közt nagy volt a barátság. Nyilvános helyeken egy asztalnál étkeztek, *de az osztrákkal a maszka se érintkezett.* Ennek igazolására álljon itt a következő szomorú véget ért eset. A „Fekete sas” című vendéglőben egy asztalnál többen vacsoráztunk, köztünk orosz gyalogsági tisztek, úgy cserkeszek is, kik magukat a hunoktól származottaknak vallották. Nagyban folyt a poharazás, szólott a zene; egy cserkesztiszt „czárdászt” húzatott és úgy a czár, mint a magyar is éltetve lett. Egy másik asztalnál két lovassági orosz tiszt vacsorált. E közben bejött két osztrák tiszt és ugyanazon asztalhoz ültek. A két dsidás tiszt rögtön felkelt s magukkal hozván tányérjukat, a mi asztalunknál foglaltak helyet. Ez fokozta a mi cserkesz tisztünk jókedvét, ki újra „czárdászt” rendelt. Kocshintás és ezt követő tus közben cserkesz tisztünk lekapva fejéről medvebőrös sisakját, egy czélzással a két osztrák tiszt tányérjai közé dobta,

mire ezek fölpattanva a termet odahagyták. A botrány párbajjal végződött, melyben a cserkesz golyója egy osztrák tiszt halálát okozta.

XXII.

Görgey megkegyelmeztetik.

Görgey Nagy-Váradon való időzése alatt sétáit mindig egy orosz tiszt társaságában tette meg. Haynau ugyan kérte Görgey kiadatását, de Páskievics herczeg ezt megtagadta, sőt hozzátette: ha Görgey számára amnesztia nem érkezik, elviszi őt Oroszországba. Haynau tehát megküldötte a kívánt amnesztiát, melynek kihirdetésekor Páskievics tudatta Görgeyvel, hogy az orosz czár eszközölte ki számára Ő Felségénél az osztrák császárnál a kegyelmet. Mire Görgey kérdé: „*És testvéreimnek?*” (értve a többi tábornokokat) — „Erre nézve majd később történik intézkedés”, volt Páskievics válasza.

Görgeyt azóta nem láttuk, mert belebbezés helyére, Klagenfurtba kísérték.

XXII.

Rulikovszky kivégeztetése.

Nagyváradon nem volt nap újság nélkül, így ismét híre járt, hogy a halálra ítélt lengyel Rulikovszky, volt orosz kapitány, ki a ma-

gyarokhoz Vácznál átszökött, az óhitű temető közelében ki fog végeztetni. Bajtársunknak még egy istenhozzádot mondandó, a vesztőhely közelében vártuk a gyászmenetet. Egy csoport szuronyos orosz katonától környezve láttuk Rulikovszkyt rövidre nyírott szőke hajjal, hosszú begombolt köpenyben, a mint keresztbefont karokkal elszántan, sebes léptekben haladt előre. Kis vártatva fegyverropogás hallatszott s ő kiszenvedett.

Mély csend állott be, a szívünkben érzett fájdalom folytán.

A mende-monda szerint Rulikovszky törzstiszti, sőt tábornoki rangot viselt és híre járt, hogy rövid idő múlva a lengyelek mindannyian átszöknek, mi azonban nem következett be.

Nemkülönben hamis volt azon hír is, hogy Görgey tábornok Rulikovszkyt Világosnál az oroszoknak kiszolgáltatta volna, mert Rulikovszky Nagyváradon, egy Kőrös-utczai tímár házában fogatott el.

XXIII.

A muszka sereg elhagyja Magyarországot.

Arad várának bevételével az orosz sereg feladatát befejezettnek tartván, visszaindult hazájába. A mint Paskievics elhagyta főhadiszállását,

az osztrák katonaság rögtön bevonult Nagyváradra, minek nesztét véve, Aradra menekültem. Aradra levélileg egyre érkeztek badarnál-badarabb álhírek a Balkán-félszigetről; például, hogy Perczel Mór tábornok vezetése alatt a honvéd és török sereg egyesülten megverte az oroszokat. Továbbá kézről-kézre járt Kossuth orsovai búcsúztatója, mely később nyomtatásban is megjelent, de kihagyásával azon tételnek, melyben Kossuth ily káromkodást mond Görgeyre: *„Átkozott legyen azon emlő, mely neki (Görgeynek) életnedvet nyújtandó, el nem fonnyadott”*.

Látva Görgeyt mint az utolsó közhonvédet harcolni — például Bicskénél,* Isaszegnél stb, úgyszintén Komárom alatt, hol súlyosan meg is sebesült, — s őt még is hazaárulónak bélyegezni, csakugyan rosszlelkűségnek vehető.

Klapka tábornok így szól emlékiratában: *„Magam is hozzá csatlakozom azok sorához, kik nyílt és férfias kijelentésükkel Görgeyt a hazaárulás szörnyű gyanújától tisztázni akarták. Ez alkalommal nyilvánított ítéletemet ma is változatlanul fenntartom.”*

* Hol Kossuth is jelen volt, hőstetteiért az egekig magasztalván Görgeyt.

XXIV.

A menekült honvédek főbbjei Viddin alatt áttérnek az izlám hitre. Vérhas-járvány a táborban.

A magyar hadsereg menekültjei Viddin alatt táboroztak. Ausztria, támogatva az orosz-tól, követelte kiadatásukat, mire nagy rémület támadt a táborban. Bátorításukra sehonnan egy árva szó se érkezett; de Konstantinápolyból, gróf *Andrássy* Gyula magyar követtől oly forma intést vettek, hogy a ki életét meg akarja menteni, térjen át a török vallásra. Bem, Stein, Guyon, Kmety tábornokok rangjuk meghagyásával tüstént áttértek. A fiatalabb tisztek a szokásos rituális szertartásoknak is kénytelenítették magokat alávetni. Ezen kényszerállapot a külhatalmak erélyes közbenjárása folytán rövid idő múlva megszűntetvén, Kossuth bátorsága is visszatért s Bem basának levélben olyforma szemrehányást tett, hogy „keresztény vallását elhagyva s egy zsarnok szolgálatába lépve, lerombolta mindazt, mit eddig a szabadságért tett.” Bem lobbanó természeténél fogva feleletében nem igen válogatta szavait. Kímélet nélkül kimondta, hogy a magyar szabadságharcz bukásának egyedüli okai Kossuth könnyenhivősege, parancsolni nem tudása, *de főképpen az, hogy nagy papucshős volt.*

E két levél másolatban a honvédtisztek soraiban kézről-kézre járt.

Természetes, hogy ezek után Bem és Kossuth közt örökre megszűnt minden további érintkezés.

A viddini táborat még más csapás is érte. A járványos vérhas kiütvén, rakásra hulltak a szegény honvédek. Ők is megérdemelnének temetkezési helyükön egy állandó sírkövet emléküik megörökítésére. A betegség kiütését okozta a rossz élelem, de főleg az éjjeli takarók hiánya. Hiszen nem gondolt senki a honvédekkel. Egy nap mégis megjelent a táborban Kossuth leberetvált arczzal, — úgy nézett ki, mint egy angol — és kenetteljesen szólt: *„Vérezik szívem, látni, miként pusztulnak a magyarok, de nem segíthetek, mert minden pénzemet elrabolták.”* stb. Egyúttal megnevezett két egyént, Szemere Bertalant és Hajnik Pált mint, tetteseket.¹

Erre később még visszatérek.

A mindenkitől elhagyatott honvédek csakis a Dunántúlról várhattak vigaszt, onnan kellett jönnie a megmentőnek egy osztrák tábornok

¹ Szemere Bertalannak tudomására jutott Kossuthnak Viddinben tett s őt vérig sértő nyilatkozata, minek folytán, midőn Ivánka Zsigmond, mint menekült, Parisba érkezett és Kossuth neve szóba került, Szemere dühében ily kemény szavakat használt: *„Hol van az a kutya, hadd lőjjem agyon!”*

személyében, kinek felszólítására kevés kivétellel valamennyien visszatértek édes hazájukba. Kossuth ennek hírére így nyilatkozott: „*Hadd pusztuljon a férgese.*” Más szavakkal: a csitmm ki van facsarva, dobjuk el!

XXV.

Sumlán „orgyilkosság” (?) Kossuth ellen.

Kossuth irataiban két ízben hozza fel az ellene elkövetni szándékolt orgyilkosságot.

A mi a sumlai orgyilkosságot¹ illeti, több tanú elbeszélése, de főleg *Bárdy* erre vonatkozó kézírata folytán az annyira felfűjt gyilkossági merénylet mesebeszédnek tűnik fel. Az eset a következő: Egy este Sumla egyik korcsmájában több horvát ember, övükben pisztolylyal s törrel, iddógált; társalgásuk időről-időre hevesebbé lett, olyannyira, hogy a Kossuth-név kiejtésénél fegyvereikhez kapkodtak. Bárdy, Kossuth egyik benfentese, ki beszédjüket nem értette, orgyilkosoknak tartván őket, legott Kossuthhoz sietett, hogy figyelmeztesse a veszélyre. Kossuth erre így felelt: „Hadd jöjjenek, engem készen találnak”.

¹ Az állítólagos orgyilkossági merényletet Kossuth arra használta fel, hogy magát egy valóságos gárdával körülvétesse. A „gárdisták” többnyire törzstiszti rangot nyertek s parancsnokukká Asbóth ezredes neveztetett ki.

Azután a dolgot, úgy látszik, mégis fontolóra vevén, így folytatta: „tehát mit tegyünk?” Néhány arany átvétele után Bárdy megindult álmaikból felverni a magyarokat, hangoztatván, hogy a kormányzó élete veszélyben forog; ki azt megmenteni kész, kövesse őt. Vagy huszonötöd magával egy borivodában megbeszélték a további teendőket s meglehetősen mennyiségű ital elfogyasztása után Bárdy a rudakkal és botokkal felfegyverzett csapatot azon korcsma elé vezette, melyben a vélt gyilkosok megszállottak s kezdtek döngetni az ajtókat. E zajra a horvátok felébredvén, a kerten keresztül sikerült az osztrák konzul lakására menekülniök. A magyarok utánuk iramodtak és követelték kiadatásukat, a mi megtagadtatván, erőszakkal akartak a konzul lakásába behatolni, mire a konzul vaktöltéssel többször közékük lövetett. E puffogásokra a török őrzőjárat a konzul lakása felé sietett és a magyarok futásnak eredtek.

Volt másnap nagy lárma Sumla városában!

A konzul Konstantinápolyban panaszt emelt s a válasz megérkeztéig is a sumlai török basa a rend fentartásával Perczel Mór tábornokot bízta meg, ki által az őrnagytól lefelé minden honvéd, úgyszintén a magyar polgárok kivétel nélkül esti kilencz óra után lakásukon maradni napi parancsban köteleztettek.

Bárdy jónak látta Konstantinápolyon át Londonba vitorlázni, ott megírta és angolra fordította a senki által el nem hitt borzadalmas orgyilkossági történetet, melynek kiadására lord Dudley Stuarthoz, a magyarok és lengyelek nagy pártfogójához fordult segélyért. Ez késznek nyilatkozott a nyomda-költségek fedezésére, azon feltétel alatt, ha Kossuth a történetek valóságát aláírásával megerősíti. Ez azonban meg nem történvén, a dolog abban maradt.

A hivatalos vizsgálatból kiderült, hogy az orgyilkosoknak vélt horvátok jámbor disznókereskedők voltak.¹

XXVI.

Kossuth neje Sumlába érkezik.

Kossuth Majerhoffer őrnagyot bízta meg az-
zal, hogy az aradi szőlőhegyekben rejtőző nejét
Sumlába kivigye. E közben Kossuth igen aggó-

¹ A Kossuth Lajos irataiban említett kiutáiai merénylet se egyéb ilyen hamis híresztelésnél. Ugyan is Makk és Gáál ezredesek és mások Kiutáiban tervezték azon szerencsétlen erdélyi pucst, melynek négy áldozata bitófán múlt ki. Megakadályozandó ily további összeesküvéseket, a török kormány, az osztrákok megkeresése folytán, Kiutáit körülrzároltatta s a menekültekkel ezentúl csakis az ottani török biztos jelenlétében lehetett érintkezni. Ezen elővigyázati rendszabályokat Kossuth emberei úgy tüntették fel, mintha azok egy Kossuth ellen elkövetni szándékolt orgyilkosság megakadályozására alkalmaztattak volna.

Kiutáiáról szólva, legyen megemlítve az osztrák konzul látó-

dott neje sorsa fölött. Folyton rémképeket látott, s attól tartott, hogy ha az osztrákok nejét hatalmukba kerítik, vérpadra hurczolják. Egy napon végre híre jött, hogy Kossuth neje, ki Szerbián át menekült, biztonságban van. Szerencsére addig is akadt egy bájos, kellemdús, jószívű hölgy — egy lengyel kapitány neje — ki minden idejét Kossuth Lajos vizsgáztatásának szentelte. A pásztoróráknak vetette végüket azon tudósítás, hogy Kossuthné Sumla felé közeledik. A volt kormányzó „testőrei” kíséretében eléje sietett. A találkozás szívet megrázó jelenet volt. Miután ugyanis Kossuth nejét számtalanszor keblére szorítá, végre leborult lábaihoz s térdeit átkulcsolva rebegette: „Óh te nő, mennyit szenvedtél, csak azért, hogy én vagyok a férjed”. Azután mindketten örömtől sugárzó arczczal kocsiba szállva, Sumlába hajtottak.

gatása Mészáros Lázár honvéd tábornoknál és gróf Batthyány Kázmér volt miniszternél. A konzul a török biztos kíséretében először is Mészáros Lázár tábornokot kereste fel. Bemutatás után a konzul elmondá, hogy Radeczky marsall megbízásából a tábornoknak Milánóban eladott lovainak árát hozta meg. Mivel a konzul a tábornokot folyton csak „ezredes”-nek címezte, Mészáros Lázár megjegyzé, hogy őt V. Ferdinánd osztrák császár és magyar király nevezte ki tábornoknak; ha nem akarja úgy címezni, szólítsa egyszerűen Mészáros Lázárnak; különben a pénzt köszönettel átvette.

Innen mindketten gróf Batthyányhoz mentek, kit íróasztalánál találalak. Batthyányi eléjük sietett és kezet nyújtott a biztonság. Következett a konzul bemutatása, mire Batthyányi egy szót se szólva, megfordult és kiment.

A török biztos megfogta a konzul kezét, mondván: „Gyere menjünk innen, ez nem barátod.”

XXVII.

A sorozás elől való menekülésem Debreczenbe.

Kuprianoff orosz tábornok afférje.

Haynau 1849 végén kiadta a parancsot, hogy a komáromi kapituláns tiszték kivételével az összes honvédek, tekintet nélkül arra, van-e védlevelük, vagy nincs, sorozás alá vétessenek.

A sorozást Nagy-Váradon maga Braunhofer tábornok vezette a legnagyobb szigorral; miről értesülve, jónak láttam Nagy-Váradnak, hová időközben Aradról visszatértem volt, istenhozzádot mondani és Debreczenbe menekülni.

Most vette csak igazán kezdetét bolygó életem.

Debreczenben honvéd időmből elegendő ismerőseim voltak, kiknél menhelyre találtam; de főleg az akkori kerületi főnök, *Vray* nagylelkűsége védte meg a honvédeket minden zaklatástól.

Ottlétem alatt Kuprianoff orosz tábornok és a katonaőrjárat közt pikáns eset adta elő-magát. Az orosz főtiszt a debreczeni csatában súlyosan megsebesülve, kórházba került, ahol egyik lábát levágták s teljes felépüléséig az orosz sereg távozása után is vissza kellett maradnia. A kórházból kijövet, hogy még egy utolsó víg est töltsön Magyarországon, elment egy vendéglőbe, ahol egyes-egyedül külön asztalnál vacsorázott

és erős borokat ivott, miközben jó régi magyar nótákat húzatott magának. Az idő éjfél után járván, a zene hallatára katonai őrző jelent meg a vendéglőben és beszüntetni parancsolá a zenét. A mulatozó két mankójára támaszkodva az őrző elé lépett és „*Jobbra át!*”-ot vezényelt. Az őrző ugyan eltávozott, de rövid idő múlva egy tiszt vezetése alatt visszatérvén, az előbbi jelenet ismétlődött. Az orosz tiszt csonkított lábira mutatva, így szólt németül: „Ezt értetek vesztettem el s ennyi szenvedés után se engedtek a mai estét mulatságban tölthetném?” Erre az őrzőt vezető tiszt tisztelgett s távozott, ő pedig tovább mulatott.

Volt másnap hadd el hadd. A cigányok mindannyian börtönbe kerültek.

Így múlt el egyik nap a másik után. Megjött a farsang, ismét tánczra kerekedtek a lányok. Akkor húzták azt a nótát: „Lányok lányok, tánczoljatok, hisz” stb. A dal kezdete víg, de gondolva a vers többi részére, melyben a mártírhalt szenvedett *Szacs vay* Imre neve is előfordult, az ember elszomorodik. *Szacs vay* volt fogalmazója mint országgyűlési jegyző, a Habsburg-ház detronizálást tartalmazott iratnak.

Tehát: „Lányok, lányok tánczoljatok!”

XXVIII.

Menekülésem Svájcba, onnan Amerikába.

Mielőtt elhatároztam volna rá magamat, hogy Európát elhagyjam, megkísérlék három rendbeli menekülést és megkíséreltem a külföldre jutást.

Először Oláhországba szándékoztam menni és Mehádián az átszökésre már minden elő volt készítve, de utolsó pillanatban lebeszéltek. Vállalatomat — az oroszokra utalva — olyannak tartották, mintha akár a toronyból leugranám. — Később, — az 1850. év végén — midőn Hessen-Kassel felett háború volt kitörőben Ausztria és Poroszország közt, ide akartam átszökni, de ezen tervem is dugába dőlt, miként látni fogjuk — szerencsémre. Ama volt honvédek ugyanis, a kik az osztrák seregből ez alkalommal átszöktek, a barátságos viszony helyreállta után kiszolgáltattak s mindannyian száz botütésben részesültek. A harmadik szökési tervem Svájcba irányult. Első sorban külföldi útlevelekre volt szükség. Egy hamisított útlevelel ellátva, mint pinzér, tiroli hangzású név alatt az 1851-ik év tavaszán, hol gyalog, hol gyorskocsin vagy postataligán: Csornán, Sopronon, Bécsújhelyen s a Semeringen át Stájerországban s onnan Tirolnak vévén utamat, Malsz helységéből egy kalauz kíséretében szerencsésen

Svájc földjére jutottam. Egy heti gyaloglás után a Julier-havasokon keresztül Ghurba, Graubünden Canton fővárosába s innen néhány napi pihenés után *Bernbe* érkeztem. E város akkoriban gyűlőhelye volt a különböző nemzetiségű menekülteknek. Köztük lehetett látni Miroslavszki tábornokot és *Türr* István ezredest, mindkettőt a baden-badeni felkelő seregből.

A külhatalmak a menekülteknek Svájcban való eltávolítását követelvén, csapatonként (tizen, húszan) szállítottak azok a francia határig, onnan Havreba és így tovább hajón Amerikába.

A francia kormány a menekültekkel eleinte mint tolonczokkal bánt el, de később *Türr* ezredesnek a francia kormányhoz benyújtott kérvénye folytán emberségesebben járt el velük; kocsikon szállította, vendéglőkben szállásoltatta el őket, egész Havreig. Mindezen kiadást, az amerikai szállítási költséget is, a francia kormány fedezte.

Én is elhatároztam magamat az Amerikába való kivándorlásra. Azon gondolatnál, hogy hazámat tán örökre el kell hagynom, szívem összeszorult s ha büntetlenül visszatérhetek, egy perczig sem haboztam volna a nagy utat ismét akár gyalog is megtenni. A koczká el lévén vetve, Havreban egy három árbócos vitorlás hajóra szálltam. Vagy hatszáz kivándorló, köztük

tizenkét menekült, a harmadik és negyedik osztályban helyeztettünk el. Kinek-kinek három óra elegendő ételmet kellett hoznia s magának a hajón főznie. Viharoktól látogatott nyomorúságos utazásunk második hónapjának végén a hajón kiütött a fekefe, hollandi himlő. A betegek elkülönítéséről szó sem lehetett; csupán hogy egyik beteg a másikat ne lássa, közéjük két deszkát szegeztek. Ívek telnének meg annak leírásával, a mit e hajón az utasok szenvedtek. Ilyen vitorlás hajón utazhatott, a kitől ezen mondat ered: „Ki nem tud imádkozni, menjen a tengerre, megtanul ott.” Végre tizenegyheti vitorlás után New-Yorkba érkeztünk. Vagyonom néhány fillérből állván, az isteni gondviselésre bíztam további sorsomat.

XXIX.

Szomorú helyzetem Amerikában.

Amerika szabad földjén senki által se támogatva, csakis fizikai erőmre voltam utalva. Ámde beteges állapotomat mindjárt leolvassa arczomról, ha napszámba kívántam is menni, nem fogadtak fel. Mit volt mit tenni?

Már Svájcban járt híre, hogy a magyar menekültek az éjszakamerikai Egyesült-Államok kormányától gyarmatosításra földet fognak kapni. De ez csupán a komáromi kapitulánsokra szól,

a kik azonban jobbnak látták a kolonizációra befolyt pénzeket maguk közt felosztani, mire azután a nagy Amerika széles földjén mindenféle elszéledtek. Kivételt csak *Ujházy* képezett, aki hatod-magával híve maradt ideájának és elment Jova-statusba kolonizálni.

Nem volt tehát a magyar menekültnek Amerikában kihez fordulnia. Sok viszontagság után végre egy függönyfestő-gyárban találtam foglalkozást és miután a rajzban és virág-festésben némi jártassággal bírtam, nem sokára heti keresetem három dollárra rúgott.

Így folyt az idő, míg egyszerre csak híre terjedt, hogy a Kiutáhiába bellebbezett magyarok, élükön Kossuthal, Amerikába fognak jönni, öröm szállta meg az Európában és Ázsiában szétszórt magyar menekültek keblét, kik valamennyien Amerikába igyekeztek jönni, azon reményben, hogy Kossuth egy magyar telepítvényt alakítva, szomorú sorsukon segíteni fog. Hisz a magyar emigráció valamennyi más nemzetiségű menekültek közt Amerikában a legelhagyatottabb volt. Olasz, francia és német emigránsoknak egyleteik voltak; mi magyarok még azt is nélkülöztük. Ennek daczára a manőver: a magyar menekülteket Európától eltávolítani, folyt mindvégig és akkor se szűnt meg, midőn Kossuth már New-Yorkban időzött. Erről azonban majd később.

XXX.

**A kubai expedíció áldozatai, köztük Prágai
48—49-es honvédezedes.**

1851. szeptember hó egyik napján New-York utczáin nagy izgatottság uralkodott. „Vér! Vér!” kiáltások hangzottak mindenfelől. Oka az volt, hogy Havannában, Kuba szigetén, Kritenden ezredes és hatvan amerikai polgár a spanyolok által kivégeztetett. Veres plakátok hirdették városszerte a gyilkos eseményt és egyúttal felhívást intéztek a néphez, hogy az amerikai polgárok kiontott véreért bosszút álljon.

Az Egyesült-Államok kormánya mielőbb véget vetendő a forrongásnak, proklamációt bocsájtott ki. mely szerint Washington törvényei a más államok belügyeibe való minden beavatkozást tiltják. Így a kedélyek lassanként ismét lecsillapodtak s a dolog diplomáciai úton nyert végleges elintézését.

Bajtársaimmal együtt megdöbbenéssel értesültem róla, hogy Prágai ezredes, volt komáromi törzstiszt is ott lelte halálát, de nem a veszthelyen, hanem a csatatéren. A hatvan halálra ítélt, spanyol szokás szerint, hátra kötött kézzel letérdeltetett s mindegyik katona háta mögé fegyveres katona rendeltetett, ki az adott jelre őt lelőtte. Parancsnokuk, Kritenden ezredes vonako-

dott letérdelni, mondván: „Én ellenségeimnek, mint mindenkor, úgy e pillanatban is állva akarok szemeik közé nézni.” Úgy is történt. Elölről és állva lövetett agyon. Havannának kreol lakosai embertelenségükben annyira mentek, hogy a kivégzettek lábaira kötelet kötve, tetemeiket az utczák kövezetén végighurczolták. Lopez tábornok, az expedíció vezére, ugyan a hegyek közé menekült, de az élelem hiánya és a gyakori zivatarok kényteleníték menhelyét elhagyni. Mint-hogy fejére magas jutalomdíj volt kitűzve, egy szegény ember kunyhójába ment és ráparancsolt, hogy őt a hatóságnál jelentse fel. A haditörvénytörésért Lopez „garot” általi halálra ítélte és Havannában, *olvasóval kezében*, végeztetett ki. Hogy Prágáin kívül több magyar nem vett részt a kubai expedícióban, annak tulajdonítandó, hogy Törökhonból a menekültek később jöttek Amerikába. Ha Lopez tábornoknak sikerül magát tartania, egy második expedíció, többnyire magyarok, így Becsey őrnagy,¹ Bém volt segédtisztje,

¹ Becsey őrnagytól Petőfi Sándor halálára vonatkozó következő adatokat tudtam meg. Petőfi a segesvári csata előtt a csatárláncz közelében járt, hogy szokása szerint harcra buzdítsa a katonákat. Bem előre sejtván a veszélyt, megüzente Petőfinek, ülne lóra. Petőfi azonban sima nyergen lovagolni nem tudván, e tanácsot nem fogadta meg, s midőn az orosz lovasság a csatárlánczot áttörte — szemtanúk állítása szerint — Petőfit egy kozák lándzsájával leszúrta.

a két Csomortányi, Mihalóczy, Koszta Márton kapitányok stb. indult volna Kuba szigetére. Kosztat, aki földim volt, hasztalan igyekeztem lebeszélni. „Mindegy, feleié, akár itt Amerikában éhen, akár ott egy golyó által meghalni.” Abbeli biztatásomra, hogy majd segítve lesz rajtunk, mihelyt Kossuth Amerikába jön, Koszta ennyit felelt röviden: „Mi, akik együtt voltunk vele Törökországban, másképp ismerjük őt.” Ily kétségbeejtő szavakat lehetett hallani, mert hiszen akiknek kötelességük lett volna a menekültek sorsa fölött örködni, csakis önmagukra gondoltak. Pedig nem elegendő ám csak szüntelen hangoztatni a frázist: „hazám, édes hazám!” Ezt az „édes hazát” a külföldön éppen a menekültek képviselték.

Koszta Márton honvédkapitánynyal a krími háború alkalmával Szmirnában való időzése alatt a következő eset történt: Az osztrák konzul megkeresésére a szmirnai rendőrség elfogatta Kosztat és mint foglyot az osztrák hadigőzökre kísérte. Az amerikai konzul tiltakozott Kosztának mint amerikai polgárnak elfogatása ellen és azonnal való kiadatását követelte, sőt az ott állomásozó amerikai hadigőzös már támadó állásba is helyezkedett, mire Koszta szabadon bocsájtattott. Koszta kapitány később visszatért Amerikába, hol néhány év múlva meghalt.

XXXI.

**A Kiutáhiába belebbezett magyar menekültek
felszabadítása.**

Hála Franciaország, Anglia és Amerika közbenjárásának, a Kiutáhiában belebbezett Kossuth Lajos a többi menekültekkel együtt felszabadulván, kiki tetszése szerint letelepedhetett bárhol. A többség Kossuthtal késznek nyilatkozott Amerikába kivándorolni. Ennél fogva Kossuth *a gárdájával* és néhány polgári és katonai állású egyén kíséretében az amerikai kormány által rendelkezésükre bocsátott „Mississippi” hadigőzösön Kis-Ázsiát elhagyták. Az európai közép-engerre kiérve, Kossuth azon kívánságára: hogy előbb Franciaországot és Angliát szeretné beutazni, a hadigőzös kapitánya *Marseille* alatt horgonyt vetett. Azonban Napóleon, a köztársaság elnöke, Kossuth ebbeli tervét megghiúsítandó, az amerikai hadigőzöst a francia partoktól rögtön eltávolította. Kossuth, hogy mégis Londonba juthasson, Gibraltárnál az amerikai hadigőzöst egy angol személyszállító hajóval cserélte fel. A többi menekült pedig Perczel Miklós és Asbóth ezredesek, valamint Berzenczey volt követ mint Kossuth képviselőinek vezetése alatt folytatta útját Amerikába. — Megérkezvén New-Yorkba, a város hatósága üdvözölte a megmenekülteket. Lehettek

vagy harminczöten s mint a város vendégei az „*Irving Hotelben*” szállásoltattak el. Az amerikai nép rendkívül kíváncsi természeténél fogva tömegesen jelentkezett a szállodában, hogy láthassa a szabadságharcz ama férfiai, kikről az amerikai lapok annyi hőstettet jegyeztek fel. Minthogy a magyarok közül csupán Berzenczey beszélt angolul, az aranyos egyenruhás gárdistákat sorrendben ő mutatta be ily szavakkal: „Mayor N. N.” (örnagy), „Captain N. N.” (kapitány) stb. Egy ily bemutatásnál egyszer mi is jelen voltunk néhányan, kik mint munkások nem épen szaloniasan voltunk felöltözve, ennélfogva mellőztettünk; pedig talán megérdemeltük volna, hogy reánk mutatva mondják: „Ezek is magyarok”. Hisz köztünk nem egy mint tiszt, de a többi is fegyverrel kezében küzdött a csatatéren, nem úgy mint a gárda, melynek legtöbbször, mint Törökországba kiszorult volt nemzetőr, Kossuth nevezte ki utólagosan ezredesekké, őrnagyokká stb. Mivel Kossuth a „Mississippi” hadigőzöst Gibraltárnál, elhagyta, az amerikai lapok, főleg a „New-York Herald”, neheztelő és az amerikai kormányt korholó nyilatkozatokat tett közzé. Így például fölhányta, hogy: a „Mississippi” hadigőzös hónapokon át vesztegelt a kisázsiai partokon a végből, hogy a magyar menekülteket, Kossuth kívánsága szerint, Amerikába szállítsa és mit tett

az exkormányzó?! Már Marseille-nél ki akart kötni s kevésbe múlt, hogy konfliktusba nem hozta a hajót a francia kormányval; Gibraltárnál azután odahagyva a „Missisippit”, Londonba vitorlázott, talán hogy megköszönje Palmerstonnak, a miért a világosi fegyverletétel után az osztrák nagykövetnek gratulált? — Nem lett volna célszerűbb, ha hadigőzösünk a Kaliforniába kívándorolt, de reményeikben csalódott, saját honfirtársainkat szállítja haza?...

Tekintsünk most túl az Oczeánon, mit tesz Kossuth Angliában?

XXXII.

Kossuth Angolhonban.

Kossuth Southamptonban partra szállva, onnan Londonba utazott, hol az angol néphez intézett beszédjében fejtegette, hogy a magyar népnek is olyan alkotmányt kívánt volna adni, mint a milyen az angoloké.

Kossuth ezen frázisa eszünkbe juttatja Heinét, ki, midőn egy reggel barátai hozzá berohantak azzal, hogy keljen fel, Parisban kikiáltatott a reszpublika — ágyában felülve, szemeit dörzsölte, azután körül nézett, mondván: „De hol vannak a republikánusok?”

Kossuthhoz Londonban a magyar menekül-

tek tisztelegni menvén, történt, hogy Vetter tábornok két ízben járt ott, a nélkül, hogy bebozsátást nyert volna, mert a női kamarilla ismét felüté fejét. Vetter tehát igen panaszos levelet intézett Kossuthhoz s így végre mégis fogadtattott. — Klapka tábornok is megjelent nála. A viszontlátás igen merev volt, de annál hevesebb a társalgás. Kossuth szemére vetette Klapkának, hogy Komárom vára feladásánál mit sem törődve hazájával, csakis önmagára gondolt. Klapka haragosan vágott vissza: „Könnyű most beszélni annak, aki akkoriban elmenekült a veszély elől!”

Minthogy Kossuth minden beszédjéből az „én” meg „én” diktátori szavak szinte kiríttak, a londoni és párisi magyar emigráció előkelő tagjai, köztük volt miniszterek és tábornokok, ki nyilatkoztatták, hogy Kossuth Lajosnak, kormányzói állásáról leköszönvén, mint magán embernek nem áll jogában a haza nevében beszélni és működni.

Kossuth ellátogatott a vidéki angol városokba is. Manchester gyárvárosban például a népet akként haranguirozta, hogy ő Magyarországon *a pápai hierarchiát* akarta megtörni, mit lelkesedéssel fogadtak a város amúgy is anglikánus, szabadkőműves és zsidó lakosai.

Pedig Kossuth Lajos 1848-ban e kérdést szőnyegre se merte hozni. Hiszen láttuk, hogy

már a szándékolt zsidó-emanczipáció is kravalokat okozott. Hogy a „*veres tollasok*” és „*gyémántosok*” az *egyházi javadalmakat birtokukba keríteni vágytak*, az kétséget nem szenved.

Az angol nép a magyar emigráció szomorú helyzetén némileg segítő, az egész országban „penny”-gyűjtési akart rendezni, ámde Kossuth büszke spanyolként visszautasítja a „*koldus adományt*” Ennélfogva a magyar emigráció továbbra is nyomorban maradt. Pedig ily „penny” adakozásokból befolyt összegek olykor a millió forintot is meghaladták.

XXXHI.

Kossuth érkezése New-Yorkba.

New-York városa utczáin nagy falragaszok hirdették, hogy Kossuth Lajos és neje, gróf Bethlen Gergely ezredes, fejedelmi sarjadék, Pulszky Ferencz stb. kíséretében legközelebb oda érkeznek.¹ E hír nagy örömet keltett a magyar emigrációban s az amerikai nép várva-várta látni a második „Washington” s nagy készüléket tett fogadására. Hogy mi magyarok is ki legyünk magunkért, gondoskodtunk zenéről,

¹ Ugyanezen falragasz mellett pedig egy másik hirdetés jelezte Lola-Montez grófné megérkezését, aki élményeiről felolvasást fog tartani. Ezen Bajorországban egykor nagy szerepet játszó grófné Londonból Kossuthtal érkezett meg az újvilágba.

nemzeti színű zászlóról, kokárdákról, nemkülönben magyar kalapokról is, s e kiadásokat *nap-szám által keresett filléreinkből* fedeztük. Engem bíztak meg azzal, hogy Kossuthot a magyarok nevében üdvözöljem. Az ünnepet nagyban emelte a verőfényes szép deczemberi idő. Irántunk való rokonszenvből nem egy amerikai magyar kalapot tett fel és ha bajusza nem volt, ragasztott magának. Ágyúk dörgése jelezte, hogy a hajó, melyen a városi küldöttség Kossuthal érkezik, elhagyta a vesztegzárt. Több száz amerikai egy-let zászlókkal várta az ünnepies menetet. A hajó egy városi erőd közelében kötött ki, melynek őrsége adta meg Kossuthnak az első tisztelgést. Ezután szünni nem akaró ágyú-lövések közt megindult a menet a városba, hol a városi tanács élén a polgármester üdvözölte Kossuthot, ki egy emelvényre lépve, a szuverén néphez megkezdé beszédét, de azt a szakadatlan üdvözlő kiáltások miatt nem folytathatta. Ha a zaj egy perczre csillapult és Kossuth ismét beszélni kívánt, ismétlődött a zshivaj. Kossuth, hogy e kínos jelenetnek véget vessen, leszállt a tribünről és a polgármesterrel négyes fogatú hintón megindult a körútra. A hintót jobbról-balról szürke paripákon aranyos attilában kísérte a magyar gárda, utána elsőnek jöttünk mi magyarok, továbbá a különféle egyletek stb. Az utczákon óriási nép-

tömeg; a házak drága szőnyegekkel és szövetekkel feldíszítve, az ablakok zsúfolva nőkkel, virágokat szórva és kendőiket lobogtatva. Szóval a város örömmámorban úszott. Nem tekintve a közbejött háborítást, e diadalút minden általam eddig látott fejedelmi fogadtatást nagyban felülmúlt. Az amerikai nép ugyanis Kossuthban egy második Washingtont vélt látni, mert valahányszor a magyarok fővezére, Görgey tábornok, csatát nyert, mindannyiszor Amerikába az a hír érkezett, hogy Kossuth itt meg ott megverte az ellenséget.

XXXIV.

Kossuth megakadályozott beszédje az amerikai hírlapokban.

Kossuth megakadályozott beszédje az amerikai lapokban megjelenvén, annak bevezetésében kijelenté, hogy nem azért tette meg a fáradtságos utat Amerikába, hogy őt a város utczáin fel és alá mutogassák, hanem azért jött, hogy pénzt gyűjtsön, melynek segélyével Magyarországot ismét szabaddá tegye. Beszédjében többször fordult elő e tétel: *„Én semmivé tehettem volna az osztrákot, de a jogútról letérni nem akartam.”* — Semmivé tehetette volna az osztrákot? Igen rá, ha a győztes magyar hadsereg Komárom

vára felszabadítása után rögtön Bécsnek tart, nem pedig, hogy Buda vára ostromlásával feccsérelte el a drága időt! — Azon frázisánál pedig: hogy „a jogútról letérni nem akartam”, felmerül a kérdés: vajjon jogos volt-e Debreczenben a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilváníttatnia? Kossuth beszédjében a reszpublikáról is szól, mert meggyőződése szerint a nép csak olyan kormányrendszer alatt lehet boldog, a milyen az amerikai s amilyenre hazájában ő is törekedett. — Hát akkor hol maradt az általa Londonban feldicsért angol alkotmány?

XXXV.

Kossuth fogadja a küldöttségeket.

Nagy volt száma azoknak, kik Kossuthot látni eljöttek, s minthogy ő eléggé érthetőleg kijelentette, hogy csak is pénzre van szüksége, a tisztelgők, jobban mondva megbámulok, a dollárokról se feledkeztek meg. Aki Kossuthhoz be akart jutni, annak előbb a gárdánál kellett magát bejelentenie. Ezen czeremónia nem egy mosolyt csalt ki az amerikaiak ajkairól, hisz az ő elnökük minden kíséret nélkül jár és kél, míg Kossuth még a folyosón keresztül is gárdistákkal kísérteti magát.

Hogy ki, mikor és hány órákor lesz be-

bocsájtva, azt az ajtó mellett kifüggesztett tábla jelezte. A szokásos kézszorítás és üdvözlés után a küldöttség egyik tagja egy zöld posztóval be-
terített asztalhoz lépett és a rajta levő ezüstös
tálczára letette papír dollárjait. — Volt rá eset,
hogy száz, kétszáz dolláros *hamis bankjegyeket* is
hagytak ott, a mit Kossuth nem felejtett el
nyilvánosságra hozni. A legtöbbet adományozó
Jenny nevű kalapgyáros ezer dollárt adott. Mint-
hogy a Kossuth-kalapok csakis nála voltak kap-
hatók s azoknak viselete divattá vált, Jenny
kalapos megtalálta ezúttal is számadását.

XXXVI.

Kossuth fogadja a magyar menekülteket.

Tíz napi várakozás után reánk magyarokra
is ránk került a sor, hogy Kossuthot lakásán
üdvözölhessük.

Midőn az „Irving” hotel elfogadó termébe
beléptünk, egyszerre nagy ropogás hallatszott, a
padló alattunk inogni kezdett, mire mintegy ve-
zényszóra igyekeztünk kifelé. Azután várnunk
kellett, míg a földszinti helyiségben a termet ge-
rendákkal alá nem támasztották.

Bár akkor szakadtam volna alá, eltemetve
örökre, *még meg nem ingatva hitemben, meg nem
csálatva reményemben!*

Rövid idő múlva belépett Kossuth a mellékajton *sárga* frakkban és *fekete* nadrágban. Az éljenek elhangzása után, mint a magyar küldöttség szónoka, a következő szavakat intéztem hozzá: „Igen tisztelt polgártárs! A Mindenható örködött feletted és meghallgatta imáinkat, hogy ott, hol Tököly és Rákóczy, a szabadság bajnokai, örök álmukat aluszszaék, hiúsuljanak meg az elled szótt ármányok. Hála Istennek! te mentve és szabad vagy! — Csak azon kéréssel járulunk hozzád, hogy a szabadság szent zászlója alatt győzni vagy halni mielőbb vezess vissza édes hazánkba.” — Mire Kossuth ekként válaszolt: „Azt hiszem, hogy önök követnének, ha a csata itt, Amerikában folya, de nekem messze a tengeren túl Európában lesznek végzendőim és arra önök veszvék. Nem megmondtam még Törökországban, hogy hazájoktól annyira el ne távozzanak.¹ Nekem jelenleg inkább fegyverre, mint emberre van szükségem, mert ember Európában is van elég, csak fegyver legyen. Hanem ha hazámat szabaddá teendem, első gondom lesz önöket átszállíttatni. — *Én kormányzója vagyok Magyar-*

¹ Kossuth e szavai ellenkeznek a tényállással, hiszen ő maga volt indítványozója az Amerikába való utazásnak, midőn elfogadta a „Mississippi” hadigőzöst, hogy őt és a többi internáltat Amerikába, átszállítsa. Világosan kitűnik tehát, hogy Kossuth ezen beszédjének célja az volt, hogy az Amerikába szerencsésen átszállított magyar emigránsokat lerázza nyakáról.

*ország*nak, engem a nép tett azzá, csak a nép veendheti el tőlem e jogot és elleneim úgy vigyázzanak, hogy vagy engem tiporjanak le, vagy én zúzandom őket össze! Amerika azon föld, mely munkát ad a dolgozni akaróknak, ellenben éhenhalást a henyélőknek. — Mielőtt Amerikát elhagynám, önöket még egyszer egybe fogom hívni.”

Azzal megfordult és termeibe vonult. Mi pedig szótlánul, síri csendben hagytuk oda a szerencsétlen elfogadó termet. A folyosóra kiérve Koszta Marczy bajtársam így szólt hozzám: „Hát most is fentartod előbbi véleményedet?” — Egy másik honvéd pedig így jajdult fel: „Száz botot kaptam, mert 1851-ben átszöktem a poroszokhoz, de azért másodszer is odahagytam az osztrákot s kimenekültem Amerikába, hogy innen hazámnak, ha reám szükség lesz, szolgálatára siessek, és íme mily keserűen csalódtam!”

Fogadtatásunk alkalmával meglepetéssel láttam Kossuth közelébe Ilni Hajnik Pált, ama két férfi egyikét, kiket Kossuth Widdinben pénze ellopásával vádolt, pedig az volt Amerikában legmeghittebb embere.

Ezen rejtély megoldása, úgy hiszem, nem volna nehéz feladat.

Hogy én Kossuth üdvözlésénél a *kormányzó*i címet mellőztem, oka főképp azon körülmény

volt, hogy Amerikában az exczimeket használni nevetséges dolognak tartatik. Különb en egy lengyel tanár, ki az 1831-iki lengyel forradalom után Magyarhonba menekülve megtanult magyarul és később kivándorolt Amerikába, szintén azt tanácsolta, hogy csak *polgártársnak* címezze Kossuthot. Ezen lengyel tanár, midőn Kossuthnál tisztelgett, Kossuthnének is bemutatott. Nem csókolt kezét, hanem amerikai szokás szerint azt megszorította. Egyszersmind felajánlotta szolgálátát, de az nem vétetett igénybe, mert már modora, mi több gömyedt, alacsony személye visszatetszést szült a női kamarillánál. — úgy járt a bemutatásnál *Görgey* Arthur tábornok is. Minthogy Kossuthné előtt egyszerűen csak meghajtotta magát, távozása után így szólt Kossuthné férjéhez: „Ez az ember nekem nem tetszik, ez téged a vérpadra hurczoltat”.

Az előbb említett lengyel tanár körülbelül tíz év előtt Amerikában elhalálozván, végrendeletében meghagyta, hogy egy bizonyos ládában elzárt irományok a magyar Akadémiának adassanak át. A láda, miként azt a lapok hozták, meg is érkezett Budapestre, de az iratok felől a nyilvánosság elé mi se került s nekem jogom van hinni, hogy iratai Magyar- és Lengyelországra, valamint Kossuth amerikai működésére vonatkozó igen fontos dolgokat tartalmaztak.

XXXVIL

Kossuth Washingtonban.

Kossuth Lajos a washingtoni Capitoliumban hivatalosan nem fogadtatott, csak a látszat megóvása végett a város polgársága hívta és vendégelte meg őt. Hogy Kossuth a Capitoliumba még is bejuthasson, a yanke-furfang kieszelte, hogy érkezésekor a szenátus két háza majd be-rekeszti ülését és társalgási körré alakul át. így is történt. Midőn Kossuth a Capitolium várótermében a háznagynál bemutatkozott, mindkét elnök felfüggesztette az ülést s Webster államtitkár kíséretében Kossuthot bevezették az üléstermekbe, hol ez alkalomra az észak-amerikai Egyesült-Államok elnöke, Filmore is megjelent, mire Webster bemutatta neki Kossuthot, mint Magyarország kormányzóját. De szintén csak magánkörben, nem pedig hivatalosan. Azután a szenátorokkal és képviselőkkel, a szokásos kézsorítások mellett véghezment kölcsönös bemutatás után, kezdetét vette a politikai eszmecsere az intervenczió és nonintervenczió kérdése felett. Kossuth ugyanis arra kérte Filmoret, hogy azon esetre, ha Magyarországbán újabb forradalom törne ki és bármely külhatalom Ausztriát erővel támogatná, Amerika ez ellen óvást emeljen. Filmore amerikai hidegvérűségével figyelmeztette

Kossuthot, hogy vegye tekintetbe a távolságot Amerika és Magyarország között s hozzátette, hogy az észak-amerikai köztársaság rokonszenvez nemcsak a magyar, de minden más szabadságot óhajtó nemzettel is, de európai ügyekbe beavatkozni Washington törvényei tiltják. Avval befejeződött minden további társalgás.

A Capitoliumban történeteket közölték az amerikai lapok is és pedig Kossuth személyére nézve nem épen hízelgő módon. Szemére lobbantották, hogy „gentlemanhoz nem illően viselte magát a köztársaság elnökével szemben, hogy igen izgatott volt, fennhangon beszélt és mindkét kezével hadonázott.”

XXXVIII.

londoni magyar menekültek érkezése New-Yorkba.

Az Angliában visszamaradt magyarok értesülvén azon lelkes fogadtatásról, melyben Kossuth New-Yorkban részesült, szintén Amerikába készültek, mire báró Kemény, a londoni magyar emigráció elnöke, Kossuth utasítása folytán, húsz dollár felajánlása mellett személyenkint, aláírás végett átnyújtott egy nyilatkozatot, mely szerint egyedül Kossuthot ismerik el az emigráció teljhatalmú főnökének; minek megtörténtével útra keltek.¹

¹ Ebből is kitűnik, hogy a magyar menekültek Kossuth tudtával és biztatására keltek útra Amerikába.

A magyarok által aláírt nyilatkozatot Kossuth a londoni és párisi lapokban közzétette, ezzel is ellensúlyozni akarván a londoni és párisi magyar emigráció főbjeinek, nevezetesen gróf Batthyány Kázmérnak, Kossuth diktátori működésével szemben kibocsájtott tiltakozását.

Ugyanakkor New-Yorkban Kossuth egyik meghittje is denuncziáló módjára írt Batthyány Kázmér gróf ellen, többek közt azt, hogy visszakapja birtokait és rövid idő múlva teljes amnesztiát is nyer s hogy addig is jó szolgálatot kívánt tenni Ausztriának stb. Mindez rágalomnak bizonyult. A nemes lelkű gróf nem tért vissza hazájába, hanem megsiratva az emigráció által, a párisi temetőben talált örök nyugalmat.

Az időközben Londonból megjött magyarok az ígért húsz dollár felvétele végett Asbóth ezredeshez fordultak, ki azzal mentegetődött, hogy a dologról tudomással nem bír, egyszersmind utasította őket, hogy várják be Kossuth intézkedését Washingtonból.

A hosszas várakozásba beleunva, két harmada a magyaroknak, munkahiány miatt, New-Yorkot odahagyta.

A visszamaradottak érdekében én jártam közbe, mire végre megkapták az ígért húsz dollárt.

XXXIX.

Kossuth a színpadon fogad egy küldöttséget.

Washingtonban rosszul végzett dolgai után Kossuth visszatért New-Yorkba.

Ugyanakkor egy küldöttség meghívta őt egy szomszéd Statusba.

Hogy e meghívási aktus Kossuthnak hasznot is hajtson, akként intézkedtek, hogy az egy nyilvános helyen, a színházban, belépti díj mellett történjék meg.

Ezen látványosság szép összeget jövedelmezhetett, tekintve azt, hogy egy zártszék ára hét dollár, azaz *tizennégy forint* volt. Hát még a páholyok!

A színház zsúfolásig megtelt válogatott úri közönséggel.

Bevezetésül szólott a zene, de a mint a függönyt felhúzták, mély csend állott be. A színpad oldalán egy diadalív volt látható ily felirattal: „*Szívesen látunk Kossuth!*” A baloldalon pedig hosszú sorban székek állottak Kossuthné és női kísérete számára. A felvonulás a következő sorrendben történt: Legelői Kossuthné, Szilágyi Erzsébet-féle palástban, Bethlen gróf ezredes karján. A többi hölgy magyar ruhákban, karon vezetve egy-egy gárdista által. A nők helyet fog-

laltak a székeken, a gárdisták pedig hátuk mögött állva maradtak. Következett a meghívó küldöttség fekete szalon öltözetben, fehér mellény és nyakkendővel, a színpad közepén foglalva helyet. Kis vártatva megnyílt a középajtó, azon belépett Kossuth Lajos tiszta fekete ruhában: hosszú zeke, attila bő ujjal és alól zsinóros pantalonban s a diadalív alatt megállva, tollas kalapjával kezében, jobbra-balra meghajtotta magát. Erre a közönség zajos tapsokban és Üdvözlő szavakban tört ki. A páholyokban a nők kendőiket lobogtatták. Végre egy adott jelre csend állott be és egy rendező így kiáltott fel: „Három „cheers” (éljen) Kossuthnak!” Mire az egész közönség háromszori megállapodással kiáltá: „cheers! cheers! Cheers!” Ezután a küldöttség egyik tagja Kossuth elébe lépve, elmondotta a Státusból hozott üdvözlőt és átnyújtotta a meghívást tartalmazó iratot. Kossuth köszönetet mondott a küldöttségnek e kitüntetésért, valamint a közönségnek is a számos megjelenésért, mire a függöny legördült.

Említésre méltó, hogy ilyféle látványosságtól Perczel Miklós ezredes, mint mindenkor, úgy a jelen előadás alkalmával is távol tartotta magát.

XL.

A „nemzetközi Demokrácia” tisztelgése Kossuthnál.

A New-Yorkban székelő „nemzetközi demokrácia” szintén tisztelegni óhajtván Kossuthnál, szokás szerint bejelentette magát, de fogadtatása egyik napról a másikra halasztatván, — a mi rossz benyomást szült — utolsó ülésén, melyben én is, mint magyar bizottsági tag résztvettem, elhatározta, hogy másnap elnöke, Avezzána tábornok⁶ egy bizottság élén menjen el Kossuthhoz, megtudandó: akarja-e őket fogadni vagy se. Az akkor történt megállapodás értelmében végre harmad napra, mintegy hat ezren, nagy veres zászlóval lassú lépésben az „Irving Hotel” felé indultak. A tömeg az utcán foglalt helyet, a bizottságot pedig Kossuth egy nagy teremben fogadta. Avezzána tábornok üdvözlő beszéde után Kossuth Lajos megköszönte a tisztelgést s egyúttal sajnálatát fejezte ki, hogy rekedtsége miatt a demokratákhoz az erkélyről beszédet nem tarthat, mit az utcán várakozó demokraták hahótával vettek tudomásul.

Kossuthot ezentúl — Mazzini példájára — soha másként nem nevezték, mint „*koronás demokráta*”-nak.

⁶ Ugyanaz, ki 1849-ben Rómában, a pápa elűzetése után, kikiáltatta a köztársaságot s mint katonai főparancsnok a pápát visszahelyezni akaró francziák ellen harczolt.

XLI.

Szegényebb sorsú magyar menekültek Kossuthnál.

Kossuth megérkezésének hírére az Amerikában szétszórt magyarok a gyarmatosítási terv megvalósítását immár biztosra vévén, New-Yorkba igyekeztek. Egy ideig csak megéltek valahogy, részint a magokkal hozott megtakarított filléreikből, részint hitelből; de nemsokára tarthatatlanná vált helyzetük s ennek enyhítése végett kérvényt nyújtottak be Kossuth Lajoshoz, melyben elmondták, hogy erdőkön keresztül, gombával táplálkozva, gyalog tették meg a nagy utat s mind ezt szívesen, csak hogy őt még egyszer láthassák. A kérvényt Kossuth sajátkezűleg emígy intézte el: „Bármily nehezen is esik szívemnek sanyarú helyzetükről értesülnöm, jelenleg minden időmet és igyekezetemet a haza szent Ügyének kell szentelnem, nem pedig egyes egyéneknek. Kérésüket tehát nem teljesíthetem.” — Az elutasító végzés folytán a fogadósok a magyarokat ily szidalmak közt úzták ki: „Főnökötök százezreket keres, ti meg csaljátok embertársaitokat!” Mit tenni, hová menni, azon törték fejüket napestig, míg végre reám akadtak. Lehettek vagy harminczan. Mindenek előtt éjjeli szállásról, s mivel már huszonnégy órán át éhen maradtak, vacsoráról gondoskodtam. Másnap, a reggeli elfogyasztása után

sorrendbe állítatva, egy köztük volt huszárőrmesternek meghagytam, hogy vezesse őket az „Irving Hotelbe” Kossuthhoz és így szóljon: „Kormányzó úr! Mindenekből kifogyva, éhenhalásnak és megfagyásnak kitéve, dolgozni akarunk, de e tél idején munkát kapni nem tudunk. Kérjük azért a kormányzó urat, befolyása által szerezne számunkra munkát.” Továbbá tanácsoltam nekik, hogy ha netalán a gárdisták útjokat állnak, erőszakolják ki a bemenetelt, a többit bizzák rám. — Kossuth ajtaja elé érve, csakugyan azon feleletet nyerték, hogy tartsák magukat a kapott végzéshez és hogy távozzanak. Erre hangos szóváltás támadt, melyből kihangzottak e szavak: „Hát mi éhen haljunk, míg önök folyton lakomáznak és pezsgőznek?” A növekedő zajra Kossuth maga bocsátá be a csapatot. Az őrmester előadta mondókáját, mire Kossuth, mellőzve szokott frázisait, kijelentette, hogy ha dolgozni akarnak, gondja lesz rajok s némi segély-adomány nyújtása után visszavonult. Ezen tettem folytán nevem a fekete táblára került. Kossuthtól többé mitsem várhattam, sőt üldözve is lettem⁷, de megnyugvást találtam abban,

⁷ Egy platirozó gyárban, mint napszámos dolgozván, a gyártulajdonos — magyarországi zsidó — meghívta Kossuthnéét, szemlélné meg gyárát. Minthogy Kossuthné nem kívánt velem találkozni, így hát elbocsájtattam.

hogy jót tehettem annyi honfitársammal, kik talán elpusztultak volna, ha ama nagy hidegben, Isten szabad ege alatt éhen töltik az éjszakát. — ígéretét Kossuth úgy váltotta be, hogy egy amerikai újságban felhívást tett közzé a munkát kereső magyarok érdekében. S csakugyan jelentkezett is egy korcsmáros, ki a sok közül egyet felfogadott pohár-öblögetőnek!

XLII.

Magyar menekültek kihallgatáson Kossuthnál.

A menekültek közül bárki is, ha Kossuthhoz kihallgatásra ment, tapasztalhatta, hogy Kossuth olyankor mindig nagyon elfoglalva, íróasztalánál ülve maradt s az érkezőt székkal meg se kínálta. Magam is voltam nála felajánlani szolgálatomat, hogy t. i. bármely időben kész volnék hírt vinni a hazának, ismervén a módokat útlevel nélkül bejuthatni Ausztriába. Kossuth az általam jelzett útitervet czélszerűnek nem tartotta, biztosabbnak vélvén az utat Szerbián keresztül. Igen ám, de a távolság Konstantinápoly felé több mint két akkorát tett ki, mint Svájcza.

Ujházy is megjött Jowa statusból és Kossuthnál tisztelegvén, melegen ajánlotta egy magyar gyarmat alakítását, mire Kossuth röviden azt fe-

lelte, hogy ő ily eszmével nem foglalkozik, csupán azért jött Amerikába, hogy pénzt szerezzen egy új forradalom előidézésére. Ujházy reményében csalatva, visszaindult telepére.

Ily fogadtatás alkalmával Czrener honvéd hidászörnagy amputált lába miatt két mankójára támaszkodva, egy óránál tovább állt Kossuth előtt, mialatt megbeszélték egy hidász-csapatnak mikénti szervezését. Kossuth illetén magaviseletét egy sebesült irányában még az amerikai lapok is megszólták. Mint példát felhozták I. Napóleont, ki, mint zsarnok, ha egy sebesültet — akár csak egy közkatonát is — elébe hoztak, tábori székét maga vitte a sebesülthez, hogy üljön le; míg Kossuth, a szabadság hőse, órahosszat mankójára támaszkodva engedte maga előtt állni a szabadsáért szenvedő honvéd őrnagyot.

Eltételezve a Napóleon és Kossuth közt tett összehasonlítástól, nézzük meg, miként viselkedtek magyar mágnásaink a menekültekkel szemben.

Történt, hogy egy menekült elment *Battyhány* Kázmér volt miniszterhez s előadta nyomorúságos állapotát. A nemeslelkű gróf nemcsak pénzzel segítette őt, hanem látva vékony ruházatát, mely a hidegtől meg nem óvható, téli kabátját is oda adta neki. Midőn később kimeni szándékozott és a fogason kereste azt, eszébe jutott, hogy biz azt elajándékozta. —

Hasonlólag járt el gróf *Teleky* László is a szűkölködő menekültekkel. Akiket jól ismert, ha pénzt kértek tőle, íróasztalához küldte, hogy vegyenek az ott elhelyezett csont-tálacskából. Egyszer valaki nagyon sokáig kereste a kért húsz frankost az ezüstpénz közt, *Teleky* az olvasást abbahagyva, mosolyogva mondotta neki: „Barátom hagyjon ám nekem is.” Ezt nevezem aztán testvéri cselekedetnek és igazi arisztokráciának, nem azt, amely a Kossuth-családban volt tapasztalható.

Emlékezzünk csak vissza az 1849-diki pesti családi bevonulásra, mikor Kossuth mellett ült neje, szemben nőtestvére, s Kossuthné ily szavakra fakadt: „*Vonuljunk be oda, hol elődeink laktak!*” — értve a budavári királyi palotát.

És mily nevetséges látványnak tűnt fel, midőn Kossuthné az „Irving Hotel” lépcsőin lefelé haladva utánozta a spanyol királynét. Ilyenkor Asbóth ezredes háttal menve előre keztyűs kezűjái hegyénél fogva vezette le Kossuthnét a lépcsőkön. Az amerikai nők persze jót mosolyogtak e fejedelmi grandezza felett.

Kossuth nagyravágyása akkor is kitűnt, midőn nyilvánosan kikelt az amerikai lapok ellen azért, hogy őt egyszerűen „mister”-nek (úrnak) címézték, kijelentvén, hogy neki, mint Magyar-

ország kormányzójának ép úgy jár az „excellen-tiás” cím, mint a szabadstátusok elnökének.

Ily hangon csak a pretendensek szoktak beszélni!

XLIII.

Kossuth rokonai számára segílyt kér.

Kossuth felhívást intézett a new-yorki pol-gárokhoz, nyújtanának segílyt Magyarországon üldözött rokonainak, kiknek mindenüket elkoboz-ták csupán azért, mert a Kossuth-családhoz tartoztak.

A város közönségének nem volt tehát sürgő-sebb teendője, mint ismét egy előadást rendezni, melynek tiszta jövedelme *huszonötezer forintot* telt ki.

Kossuth e gyöngéd gondoskodásából rokonai iránt miért nem juttatott egy szemernyit a sze-gény magyar menekülteknek is, kiket azonban mint nem létezőket úgy tekintett! Nem mondom, hogy azoknak is bőven osztogatni, de egy kis összeget biztosí tani csak telt volna oly célra, hogy ha netalán egyik-másik közülök betegségbe esnék, ne legyen kénytelen oly kórházba menni, hol az utczáról felszedett betegek helyeztetnek el. Ugyanis Amerika rendes kórházaiban a beteg a mint belép, tartozik bizonyos összeget előre

lefizetni. Úgy szinte ha a beteg felgyógyul, míg erőhöz jut, némi segélyre szorul. Ily értelemben az emigránsok közül többen fel is szólaltak, megtudandó, hogy a befolyt pénzek mily célra adattak Kossuthnak és vajjon nem fordítandó-e azoknak egy része a nyomorban sínlődő menekültekre is? A „New-York Herald” című lap erre azt felelte, hogy az adományok Kossuth rendelkezésére bocsájtattak; „de reméljük”, folytató a lap, „hogy Kossuth a szükségben szenvedő honfitársairól sem fog megfeledkezni!”

XLIV.

Kossuth körútra indul.

Az idő melegebbre fordulván, Kossuth előkészületeket tett az amerikai szabad államokba való körútjára. A déli státusok a programmból kimaradtak.

Jóval elindulása előtt egy löpörgyárat állítatott fel, melyben a New-Yorkban élő munkanélkül való magyar menekülteket alkalmazta. E löpörgyárral a külföldnek harczias terveit akarta bemutatni; főczélja pedig az volt, hogy addig is, míg körútjából viztatér, némileg foglalkoztassa a magyarokat, nehogy ellene felhasználtsanak. A gyárban a munkások keresete,

teljes ellátás mellett, a mi pénzünk szerint naponta harmincöt krajcárt tett ki, holott az amerikai napszámos hatszoros árért se vállalkozott volna ily életet koczkáztató munkára. Kossuth ugyanakkor fegyvereket is vásárolt, melyek állítólag Washington idejéből származtak — azokkal vívatott volna ki Amerika függetlensége, — értékük tehát ócskavas-számba ment.

Kossuth körútján tartott beszédeiben csak a frázisok változtak, különben mind egyre mentek ki, úgyannyira, hogy az amerikai lapok nem is közölték a tartott „speech”-eket, sőt egy lap így nyilatkozott:

„Mi amerikaik kíváncsi természetünknel fogva mindent, bármely világrészből kerüljön hozzánk, legyen az ember vagy csodaállat — például fehér elefánt, — nem sajnálva dollárjainkat, megnézünk, de hogy avval tovább is folyton bíbelődjünk, azt időnk és fontosabb teendőink nem engedik.”

XLV.

Amerikai Kossuth-dollárok.

A Magyarországon is forgalomba került Kossuth-dollárok New-Yorkban, az ex-kormányzó odaérkezése után való második hétben készültek. A bankjegy-eszme akkor fogamzott meg Kossuth

agyában, midőn new-yorki lelkes fogadtatása feletti mámorában azt hitte, hogy vagy tíz-húsz millió dollárt Amerikában könnyű szerrel összegyűjthet s hogy ez alapon nevére szóló nagy mennyiségű bankjegyeket fog kibocsájthatni. De számadását gazda nélkül tette meg. Ugyanis időközben a francia köztársaság elnöke, Napóleon, diktátorrá nőtte ki magát; a császárság küszöbön állt, a köztársasági eszme Európára nézve tehát hosszú időre eltemetettnek volt tekinthető, így Amerika praktikus, számító népe csakhamar megértette, hogy Kossuth azon szándéka: Magyarországot köztársasággá átalakíthatni, hiú ábrándnál nem egyéb. Minek következtében az amerikai bankárok visszahúzódtak s a Kossuth-bankók fedezet hiányában értéküket teljesen elvesztették. A dollárok gyártása azonban már folyamatban lévén, a vállalat végleges beszüntetése előtt egy bizonyos mennyiségű Kossuth-dollár mégis elkészült. A bankó-gyártásban nekem és még két bajtársamnak is jutott némi szerep. Munkánk abból állott, hogy az ív nagyságú öt-, tíz-, száz dolláros nyomtatványokat ollóval körülnyírtuk, azután az egyes bankjegyekre a sorszámokat tintával rávezettük és egyenkint saját aláírásunkkal elláttuk, végre száz száz darabot egy kötés alá rendeztünk. Ezen, három dollár napibért hajtó foglalkozás — fájdalom — csak

két napig tartott. Néhány honfitársunkat pedig, akik már némileg tudtak angolul, a bankjegyek elárusításával bízták meg, ámde bárkihez fordultak, alig hogy az illető a bankóról leolvasta volt, miszerint az a „*magyar köztársaság*” által fog beváltatni, — mosolygva kérdé: „*mic soda szédelés ez*” (what s the humbug). Szóval egyetlen egy bankjegyen se lehetett itt túladni. Magyarországon ellenben a Kossuth-bankót csak úgy kapkodták, minek neszét véve, a rendőrség-házkutatásokat tartott, a talált „*emlék-képecskéket*” elkobozta s a boldog tulajdonost bebörtönözte. Én, mint légionista, épen Nápolyban időztem, midőn a Kossuth-bankó história oly nagy port vert fel hazánkban s csak attól tartottam, hogy ha aláírásomat valami bankigazgatóénak tekintik, a Kossuth-dollárokat nekem fog kelleni beváltani.

XLVI.

Kossuth végbúcsút vesz Amerikától.

Több havi körutazás után Kossuth visszatért New-Yorkba, hol a legnagyobb visszavonultságban élt. Még neve is csak akkor került az újságba, mikor mi felkértük rá, hogy hívná össze a magyar emigrácziót egy magyar egylet alakítása végett. Ezen eszme Kossuth távolléte alatt született és csak a gárdisták indítványára

halasztatott el addig, míg Kossuth körútjáról vissza nem tért. Csak vártuk mindig, hogy Kossuth ígéretéhez képest bennünket összehívjon, mielőtt Amerikát elhagyná, de bizony hiába.

Kossuth közeli elmenetelének híre szárnyra kelvén, az se maradt titok, hogy gróf Bethlen ezredest Amerikában vissza akarta hagyni, mi ellen az ezredes ily szavakkal tiltakozott: „de hiszen, ha ide hoztál komédiázni, most csak vigyél vissza is.” Elutazása előtt Kossuth beszüntette a lőpor-gyárat, a lőpor-készletet a new-yorki polgári milíciának szép nyereséggel eladta, a munkásokat pedig szélnek eresztette. Hogy melyik napon fogja Kossuth New-Yorkot oda hagyni, azt környezete a lapok előtt eltitkolta. A valót csak akkor tudtuk meg, midőn egy délután hű emberei: Gyurman, Bárdy és többen, kiket Kossuth magához rendelt, hogy majd segíteni őket, lakására mentek s nem csekély meglepetésükre annak ablakait tárva-nyitva találták. Tudakozódásukra arról értesültek, hogy biz „mister” Kossuth korán reggel „elgőzölt” London felé. Bárdy szörnyű elkeseredésében így jajdult fel: „Nem lesz Bárdy többé az a bolond. Én mentettem meg életét Sumlában az orgyilkosoktól és mégis rászédett.” „Nos barátom” vetem közbe „úgy-e elment tőle a kedved engem, miként egykor, megtámadni, a miért Kossuth ellen nyilatkoztam?”

Ha vesszük, mily pompával, örömrivalgások és ágyú-dörgések közt történt Kossuth bevonulása New-Yorkba, és mily csendben, senki által a hajóhoz nem kísérve, „Smidt és neje” álnév alatt hagyta el örökre Amerikát, önkénytelenül eszünkbe jut e latin mondás: „Sic transit gloria mundi!”

Kossuth távozását a lapok minden kommentár nélkül hozták, csupán egy lap vetette szemére az amerikai népnek, hogy míg egy Jenny Lind énekét két millió dollárral díjazta, addig egy szabadsághősnek nem jutott több félmillió dollárnál. A mi pénzünk szerint egy millió o. é. forint.

Hogy ezt a csekély összeget Kossuth elvitte Amerikából, azt bármely amerikai lap képes kimutatni.

XLVII.

Visszatérésem hazámba.

Reményeimben csalatva s a honvágy által gyötörtetve, elhatároztam magamat, történnék velem bármi is, hazámba visszatérni. A szükséges útlevél végett az osztrák konzulnál jelentkeztem, kinek utasítása folytán kérvényt nyújtottam be a hazámba való visszatérhetés iránt. Az erről nyert elismervényt szükség esetén útlevél gyanánt használtam. Nagyobb gondot okozott az

útiköltség beszerzése. Végre akadt egy jótevőm, bizonyos Anderson nevű híres amerikai nyelv-búvár, kit magyarul olvasni tanítottam. Ő nagylelkűen fedezte útiköltségeimet és közbenjárt, hogy egy fátszállító vitorlás hajó magával vitt. Kedvező északi szelek mellett harminczhat napi utazás után szerencsésen Londonba érkeztem Rögton felkerestem Bangya ezredest, volt komáromi kapitulánst, ki szívesen fogadott s elmondta, hogy Kossuth Amerikából Londonba jövet Manchesterben beszédet tartott, mely neki ötvenezer forintot jövedelmezett. Két heti időzés után Londont elhagyva, gőzösön Hamburgba, onnan vasúton Hannoveren s Szászországon keresztül az osztrák határig Bodenbachba utaztam. Itt a rendőrségnél jelentkeztem s a legközelebbi vonattal, fedezet alatt, Prágába indultam, honnan harmadnapra egy rendőrtiszt felügyelete alatt Bécsbe érkeztem. Mindjárt gróf Kempen rendőrminiszterhez vezettek és jegyzőkönyvileg kihallgattak, álló öt óráig. Ívek teltek meg a hozzám intézett kérdésekre adott feleleteimmel. Kihallgatásom után állami fogságba kísértek. Zárkámban a menyezeten megerősítve egy kis lámpa egész éjjelen át égett, a nappali világosság pedig egy bedeszkázott ablak felső részén hatolt be; ágy és asztal a padozathoz lesrófolvák, az ajtón egy nyílásra alkalmas vasplében át időnkint benézett

a folyosón járkáló őr. Három tálból és egy itcze sörből álló élelmezésemmel igen meg voltam elégedve, de bántott az, hogy társat¹ adtak mellém; nem tudom mit véthetett a szerencsétlen, mert ő csak a sovány házikosztot kapta. Bécsben tartott egy heti fogságom után kötött útlevéllal, minden kíséret nélkül Pestre továbbítottak. Útközben, Pozsony közelében, találkoztam az első magyarral, egy evangélikus lelkeszszel, a ki sorsomról értesülvén, e szavakkal vigasztalt: „Poharazás közben hányszor elmondtuk, hogy tartsa meg az Isten és hozza mielőbb haza a mi kedves menekültjeinket.” Csakhogy fohászok és frázisokból mi nem élhattunk meg; pénzt kellett volna a menekülteknek küldeni, miként azt az olaszok és más nemzetbeliek tették!

¹ Később tudtam csak meg az okát, miért nem hagyják többé egyedül zárkájukban a politikai foglyokat. Ugyanis midőn 1851-ben Máj honvédezered és Pataki alias Piringer nevű politikai ügynök egy Kossuth által rendezett összeesküvésben részt vevének, — mely szerint Máj ezredesnek a bécsi tanulókat fellázítani, Piringernek pedig egy Hamburg melletti Altona várban fekvő magyar ezredet, mely helyőrségi szolgálatra Bécsbe készült, a lázadásban részvételre csábítani kellett volna, — Piringer egy volt honvédtisztet, akkoriban osztrák seregbeli hadnagyot e célra ugyancsak megnyerni kívánt. Ez utóbbi készen is mutatkozott az összeesküvésben való részvételre oly feltétel alatt, hogy előbb Kossuth által sajátkezűleg aláírt bizonyítékokat mutasson neki. De ezzel csak kelepcebe akarta keríteni Piringert, ki midőn a kijelölt helyre elhozta a kívánt iratokat, elfogott és a később jutalmul főhadnaggyá előléptetett osztrák hadnagy által mint

Pestre érkezvén, mily boldog voltam ismét hazámban, rokonaim körében!

A rendőrségnél tett bejelentés után a helytartósághoz idéztek és jegyzőkönyvileg kihallgattak arról, hogy a forradalom után másfél évig Magyarországon hol tartózkodtam. Kihallgatás után szabadlábbon hagytak, azután előttem ismeretlen okból börtönbe vetettek, honnan csak három hó múlva kerültem ki, miután kiderült, hogy a forradalom után semminemű összeesküvésben részt nem vettem; de reverzálist kellett alá írnom, hogy Pestet, hova internáltattam, el nem hagyom. Ezután mint joggyakornok a terézvárosi járásbírósnál működtem, míg a krími háború ki nem tört.

XLVIII.

Másodszori kiszökésem Londonba s felvételem az angol-svájci légióba.

Az 1854-iki háborús hírek arra készítették, hogy hivatalomról leköszönjek s általam ismert utakon Svájc és Franciaországban át Londonba

fogoly Bécsbe kísértetett, hol előbb haditörvényszék elé, később akasztófára került. Máj ezredes szintén fogságba jutott és hasonló sorstól tartván, zárkájában a szalmazsákot maga alatt meggyújtotta, s a kapott égési sebek következtében meg is halt. Könnyű volt Kossuthnak a távolból összeesküvéseket rendezni, melyek czéltalanságáról ő maga is előre meg volt győződve, s csak azért tette, hogy róla beszéljenek.

siessek, megtudni, hogy a magyar emigráció mennyiben vesz részt a törököknek, angoloknak, francziáknak és piemontiaknak az orosz ellen viselt hadjáratában. Oda érkezve értesültem, hogy honfitársaink közül csak egyesek, mint Klapka György tábornok, Türr István ezredes, Koszta Márton kapitány, stb. időznek Törökországban; továbbá hogy angol-német és angol-svájcz légiók vannak keletkezőben s azokba más nemzetiségűek is felvételnek.

Szóba került a magyar korona is. Meglepetésemre kellett hallanom, hogy a korona elárulója, bizonyos Vargha, Londonban dohánytözsdeüzletet tart s hogy Kossuth Lajos Varghának nem haragosa. Tudomásomra jutott továbbá, hogy Kossuth a menekültekkel Londonban is mostohán bánt. Ha egy szűkölködő hozzá fordult, így szólt: „úgy-e ön magyar? Hát tudja meg, hogy a gyűjtött pénz a haza szent oltárára van letéve, ahhoz az utolsó szükségben se nyúlnék magam se.” Jó volna tudni, melyik bankban fekszik azon összeg kamatozás végett, hogy ha a haza érdeke sürgősen követelné, fel lehessen azt venni!

Érdeklődés tárgyát képezte Türr angol ezredesnek Bukarestben történt elfogatása. Türr ugyanis a „Times” azon nyilatkozatára, hogy a menekültek bárhol tartózkodjanak is, nem szün-

tek meg alattvalói lenni előbbi fejedelmüknek, így hát vigyázzanak magukra, hogy el ne fogatassanak, a következő adatokat maga szolgáltatta: „Engem tábornokom küldött lóvásárlások végett Bukarestbe. Figyelmeztetésemre, hogy Bukarestben az osztrák sereg akkori főhadiszállásán, mint volt osztrák tisztet, könnyen felismerhetnek és elfoghatnak, a tábornok azt felelte, hogy ne féljek semmitől, engem megvéd az angol katonai egyenruha. Én tehát, hogy gyávának ne tűnjem fel, elindultam a biztos veszedelembé, így történt, hogy az osztrák őrjárat éjnek idején lakásomra behatolt s a börtönbe hurczolt. Mint osztrák hadnagy 1849-ben Carlo Alberto piemonti király seregéhez szöktem volt át, a miért most gróf Coronini osztrák tábornok rögtönítelő haditörvényszék elé állítani s föbe lövetni rendelt, de a bukaresti angol külképvisélet hathatós közbenjárása folytán, tekintettel az Ausztria s Angolország közti barátságos viszonyra, kegyelmet kaptam.” Türr saját kívánságára Trieszten és Corfun át Konstantinápolyba szállíttatott, hol később Bangya ezredesnél én is találkoztam vele. Időközben a háborúra való előkészületek mind erősebben folytak; én tehát kitűzött célom felé haladva, mindenekelőtt felkerestem a Sorncliff-ben alakult, báró Stutterheim tábornok főparancsnoksága alatt álló angol-német légiót. A

véletlen úgy hozta magával, hogy egy kantinba betérve, ugyanazon asztalnál foglaltam helyet, hol egy rendjeles porosz tiszt is ült, ki a fogadós útján megtudván nevemet és rangomat, kijelentette, hogy itt csak főtisztek étkezhetnek. Jóllakva a demokratikus elvű németekkel, másnap oda hagytam Sorncliffet s Dowerbe utaztam, hogy magamat ott az angol-svájci légióba felvétessem. Némi formaságok teljesítése után egy svájci útlevél alapján „Alioth” név alatt besoroztak s felolvasták előttem a mindkét részt kötelező pontokat, és pedig: „míg a háború tart s szükség esetén azontúl is egy évig köteles vagyok szolgálni; mint felpénzt tíz font sterlinget, vagyis száz forintot kapok, napi zsoldom pedig egy schilling, azaz ötven krajczár, mi megkettőztetik, ha az ellenség előtt állok. Továbbá, hogy a légió feloszlatásával végkielégítésül egy évi zsold lefizetése után S váj ez határáig, vagy valamely angol gyarmatra az angol kormány költségén szállíttatni fogok.” Ezután a felveti jegyzőkönyvet aláírtam, kezemet a bibliára téve, letettem az esküt s másnap megkaptam a tíz font sterlinget.

A komoly helyzetbe némi változatosságot hozott, hogy valahányszor néhány légionista átvette a felpénzt, seregesen vonultak a várból Dower korcsmaiba, hol tízliteres sörös kancsók

jártak kézről-kézre. A dínom-dánomnak, melyet még a takarodó-jel se zavart meg. csakis harmadnapra az őrjárat vetett véget, mely a vigadókat bekísérte. Másnap az ezredes a jelentésnél így szólt hozzájuk: „Ti korhelyek, eldözsöltétek pénzeteket, most jó katonák lesztek; jobbra át, indulj!”

Én mint közlégionista a negyedik ezredbe lettem beosztva. Alig két heti gyakorlat után, parancs érkezőn, hogy a harmadik ezred Törökországba induljon, ezen ezred kórházban fekvő betegeinek helyettesítésére a negyedik ezredből többen önként jelentkeztek, köztük én is. Az utazás Dowerből Southampton-ig vasúton történt, ott hajóra szálltunk, útközben Gibraltáron és Máltán kikötöttünk, míg végre huszonegynapi tengeri utazás után Smyrnába érkeztünk, elfoglalva tábori állásunkat ponyvás sátrak alatt.

XLIX.

Találkozásom magyar légionistákkal Smyrnában.

Smyrnában való időzésem alatt sikerült ki-
puhatolnom, hogy az angol-svájcz légió második ezredében több magyar is szolgál. Az első, kivel megismerkedtem — egy őrmester — nagyabonyt születésű osztrák katonaszökevénynek mondta magát. Kívüle még négy magyar légió-

nistára akadtam, kik egy osztrák hadihajóra való állítólagos szökési kísérlet miatt a légió börtönébe kerültek. Egyikét Attilának hívták, hódmezővásárhelyi vígkedélyű czimbora, valódi kadencziás „flinta-baka.” A másik kecskeméti illetőségű, hallgatag, gondolataiba elmerült fiú, ki csak akkor vett részt társalgásunkban, ha az édes hazáról volt szó. Meglátszott rajta, hogy emészti a honvágy keserű fájdalma. A többi kettő — magyar cigányok — szintén jobb szerettek volna valamely hazai bandában kontrázni, mint Ázsiában fegyvert forgatni. Szökési kísérletök felől tudakozódva, előadták, hogy egy vasárnap délután Smyrna kikötőjében sétálgattak, midőn egy tengerésztiszt meghallván magyar beszédjüket, így szólítá meg őket: „Nemde önök magyarok? örülök a találkozásnak. Szíveskedjenek velem a hajóra jönni, a hol egy pohár bor mellett bővebben beszélgethetünk.” Magyarjaim örömmel fogadták e szíves meghívást, s a hajó fedélzetére érve a barátságos tiszt, ki magát *magyar mágnásnak* monda, terített asztalnál hideg étkekkel és jó magyar borral megvendégelé őket, miközben megoldódott a nyelvük s a tiszt kérdésére, hogy miként kerültek ide, megvallottak, hogy Ők Piemontba átszökött osztrák katonák, kik ott az angol-svájczi légióhoz verbuváltatták magukat.

Egy órai mulatozás után, nem csekély meglepetésükre, a tiszt felkelvén, ünnepies komoly hangon kérde tőlük: „vájjon- tudják-e, hogy osztrák hadigőzösön és így osztrák területen időznek s hogy neki jogában állna őket, mint osztrák katonaszökevényeket letartóztatni?” Réműletükből csak akkor tértek magukhoz, midőn a tiszt mosolyogva folytatá: „Ne tartsanak semmitől. A mint jöttek, szabadon vissza is mehetnek.” Azzal zsebébe nyúlt s mindegyiküknek néhány tallért ajándékozott s a hajó-lépcsőzetnél szerencsét kívánva nekik, tőlük elbúcsúzott. Aztán ladikon partra evezve felkeresték a légionisták gyűlhelyéül szolgáló korcsmát, s legott elbeszélek kalandjukat, mutogatva a kapott tallérokat is. Ártatlanságuk tisztán állt előttem. Rövid megfontolás után tehát, amúgy polgárianus bekopogtattam Dickson ezredeshez, az angol-svájcz légió főparancsnokához, bemutatva magamat, mint volt magyar honvéd-tisztet s jelenlegi közlégionistát a 3-dik ezrednél; egyúttal felkértem, bocsátaná szabadon ártatlanul bűnhődő négy honfitársamat, mi másnap meg is történt, s miután még szabadságharczunkra s a világosi fegyverletételre vonatkozó kérdéseket intézett hozzám, elbocsátott.

Az angol-svájczai légió feloszlatása.

A svájczai légió, mint az angol-krimi hadsereg tartaléka, Malakoff Sebastopol egyik főerődének bevétele után parancsot kapván a készenlétre, várta már a hajót, mely Krímbé szállítsa, midőn e helyett harmadnapra az a hír érkezett, hogy fegyverszünet állt be, melyet béke fog követni.

A békekötés ratifikációjának megtörténtével Smyrna városa nagy népünnepélyt rendezett. A mohamedánok zeneszó mellett járták be az utcákat, miközben verseket idéztek a Koránból, A szultán által megerősített békeszerződés feltételeit szokásos szertartás mellett a kisázsiai helytartó palotájában, nagyszámú közönség jelenlétében, olvasták fel. Török rendes katonaság — „nizámok” — képeztek sorfalat, melyen belül a helytartó — számos török notabilitással, a keresztények részéről pedig az örmény pátriárchával és több keleti püspökkel — mennyezetes sátorban foglaltak helyet. Valahányszor a szultán neve elhangzott, tisztelgett a katonaság; de mikor a keresztények egyenjogúsítását tartalmazó „fermán”-nak (szultáni rendelet) felolvasására került a sor, a mohamedánok tiltakozó moraja zúgott fel.

A törökök hangulata napról-napra fenyegetőbb alakot öltvén, a keresztény lakosság lemeszároltatástól tartva, kétszeres zsoldot ajánlott fel a feloszló félben levő idegen légiónak, csak hogy Smyrnát el ne hagyja, mielőtt elegendő török katonaság oda nem vezényeltetik.

Végre is a légió feloszlatása elrendeltetvén, a légionisták a szerződés értelmében megkapták egy évi zsoldjukat, személyenkint körülbelül százhetven forintot, s kiki mehetett tetszése szerint, a hová akart, vagy pedig az angol kormány költségén Svájcba utazhatott. A kik azonban valamely vétség miatt hazájukba vissza nem térhettek, a zulukkal határos gyarmatokban, mint határőrök telepedhettek le.

Én a hazautazásra határoztam el magamat. A smirnai osztrák konzulság úti engedélyével Konstantinápolyba készültem, hol az osztrák követséghez kellett folyamodnom tovább utazhatás végett.

Mi történt magyarjaimmal, kikre mint osztrák katonaszökevényekre odahaza súlyos büntetés várt volna, azt csak a jó Isten tudja. Talán a zuluk országában, Afrika égető sivatagjain, a föld hantja fedi immár tetemeiket. Az első, ki közülök a sírba szállt, bizonyára a kecskeméti fiú lehetett. Tapasztalataim nem egyszer mutatták, a mit saját szívem sugalt, hogy a

magyarnak, ki hazáját forrón szereti, egyedüli kívánsága azt viszontláthatni, s ha az nem teljesül, a honvágy áldozatául esik. Ezen sorvasztó betegségtől csak a kozmopoliták mentvék, kiknek jeligéjük: „Ott a hazánk, a hol jól megy sor-sunk!” Ubi bene, ibi patria.

LI.

Visszatérésem Konstantinápolyon át hazámba.

Konstantinápolyba érkezve, ottani időzésem alatt több magyart felkerestem, köztük Bangya komáromi kapitulánst is, ki Londont elhagyva, ezredesi ranggal lépett török szolgálatba, s ki cserkesz feleségének, Abdul-Medjid egyik favoritje benső barátnéjának révén a szultán udvaránál nagy kegyben állt. Az előkelő magyar és cserkesz menekültek összejövetelüket Bangya ezredesnél tartották; nála találkoztam Türr ezredessel is, ki részletesen közölte velem bukaresti elfogatásának történetét.

Úgyszintén megfordultam Stein basánál, ki szabadságharczunkban mint tábornok vett részt s Déva várát mint annak parancsnoka Törökországba való kimenekülése előtt légbe röpítette. Erőnek erejével rá akart beszélni, térnék át az izlamra s lépnék török szolgálatba, hol carriere-t csinálhatnék.” Szíves ajánlatát megköszöntem.

Stein basa különben szomorú véget ért. Törökországi „élményeinek” kinyomatását tervezvén, előbb valami Papp János nevű magyarhoz fordult, ki azonban e fejvesztéssel járó munka elől csakhamar megugrott. Írás közben folyton lázak környezték, s midőn a basa egyszer ebédre meghívta, minden étvágya elment, látván, hogy csak ketten ülnek az asztalnál. Ha egy ételt feltálaltak, a melyik oldalról a basa evett, ő is onnan kanalizott, attól tartva, hogy a túlsó oldal meg van mérgezve. A fekete kávé ellen pedig azzal szabadkozott, hogy ő nem szokott inni. A basa tehát hosszúszerű csibukkal kínálta meg. Mit volt mit tennie, színi kezdte, szentül hívén, hogy a dohány közé orientális szokás szerint méreg kevertetett s minden perczen várta, hogy a pamlagról leszédül . . .

Később e munkára egy német ember vállalkozott. Ámde a mit a basa neki nappal tollba mondott, azt magának jól megjegyezve, lakásán ismét leírta s az udvari rendőrfőnököknek rögtön elárulta. A házkutatás alkalmával rájöttek az eredeti iratokra, melyek a „padischa” környezetére kompromittáló adatokat tartalmaztak. Stein basa tehát fogságba került és börtönében megfojtatott. Temetése katonai pompával, miként az egy basát megilleti, ment végbe.

Konstantinápolyi időzésem már is hosszúra

nyúlván, idejét láttam az osztrák követség által kiállított úti igazolvány birtokában a török fővárosnak „Isten hozzádot” mondani. A kikötőből nemsokára a fekete tengerre kiértünk s folytattuk utunkat Várnának, egészen a Szulina torkolatáig, hol egy „Lloyds-gőzösre átszállva, a Dunán utaztunk tovább Bulgárián és Oláhországon keresztül, míg végre Orsovánál a haza földjén partra nem szálltunk. A szokásos vámvizsgálat megtörténtével útleveleinket mutattuk elő. Midőn rám került a sor, a csendőr a térparancsnoksághoz vezetett, hol a szolgálattelvő őrnagy igazolványomat láttamozva kijelenté, hogy egy csendőr a hajón elkísér Pestig s aztán mehetek, a hová tetszik. Útközben a csendőr elmondta, hogy az említett őrnagy ugyanaz, ki a korona keresésénél az ásatási munkálatokat vezette s a feltalált koronát, szerezsánok fedezete alatt, Pestre szállította. Pesten a kiszállásnál úti igazolványomat egy rendőr vette át, egyúttal felkísért Krausz rendőrtanácsoshoz, ki eleinte mogorva arczczal fogadott, a miért engedély nélkül az országot elhagytam; később azonban kissé megszelídült, sőt utazásom részleteiről is tudakozódott; végre kijelentette, hogy Pesten maradhatok, csupán arra figyelmeztetett, hogy senkivel ne közöljem, miként jutottam útlevél nélkül külföldre.

Pesten se volt soká maradásom. Egy elő-

kelő úri családnál mint nevelő alkalmazást kapva, Somogyba kerültem.

Nevelői pályám, miként később látni fogjuk, véget ért, midőn Európa politikai láthatárán ismét fekete pontok kezdtek mutatkozni.

LII.

Osztrák és olasz-francia háború (1859.)

Mielőtt az osztrák és olasz-francia háború kitört volna, III. Napóleon császár érintkezésbe tette magát Kossuth Lajossal, ki minden garancia kikötése nélkül engedte magát és az emigrációt felhasználtatni. Hogy miért, azt csak Kossuth és Pietri, Napóleon megbízottja, mondhatták volna meg.

Ugyanis a háború tartama alatt hazánkban alig feküdt néhány osztrák ezred s itt-ott csak depók a behívott tartalékosok számára, úgy, hogy vajmi könnyű lett volna Magyarországon forradalmat előidézni. Ámde Kossuth, noha minden előkészítő lépést megtett volt s Magyarországon az izgalmat fentartani meg nem szűnt, mégis elodázta a forradalom kitörését, mert a francziák császára meghagyta neki, hogy várja be az adandó jelt, vagyis előbb fegyverre ne szólítsa a nemzetet, míg Jerome herczeg seregével Ausztriába be nem tör.

Napóleon tehát a villafrancai császári össze-
jövetel alkalmával azon szemrehányásra, hogy
„fájdalmas látvány, ha a kormányok is forra-
dalmi eszközökhöz folyamodnak,” jogosan vála-
szolhatta, hogy ellenkezőleg ő volt az, ki a for-
radalmat Magyarországon megakadályozta. A
zürichi békekötés után Kossuth Lajos a legna-
gyobb sietséggel, még lovait is hátrahagyva, tá-
vozott Genuából, hajóra szállt és Marseille-en át
Svájcba utazott fürdői idényre. Egy honvéd-
tábornok a hajóra utána sietett, hogy szemére
lobbantsa, a miért Napóleonnak lépre ment.
Annyi bizonyos, hogy az emigráció ki volt játszva.
A magyar légió ezrei elhagyatva, öt napi zsoldra
rugó végkielégítéssel útnak indultak Teschiera
felé, hol az osztrákoknak feltétlenül megadták
magokat.

LM.

Garibaldi betörése Sziciliába, a magyar lovasság rohama.

Ha Cavour vasakaratóval s richelieu-i ál-
bölcsességével Olaszország egységét, Európa po-
litikai konstellációjának kihasználásával, előbbre
vitte; ha Mazzini nemzeti nagy célok iránti
buzgalmát és lelkesedését honfitársainak kebelébe
beoltani tudta: úgy Garibaldit a Gondviselés lát-

szott kiszemelni arra, hogy győzedelmes kardjával az appennini félsziget egyik gyöngyét — Sziciliát — az idegen uralom alól felszabadítsa. Nem törődve a zürichi békekötés feltételeivel, ezredmagával Sziciliába tört, Marsalánál a nápolyi király seregét szétverte és Palermón át, a kalábriai hegyeken keresztül Nápoly felé tartott. Egyre növekvő serege elől, melyhez számos magyar is — vagy háromszáz gyalogos s ugyanannyi lovas — csatlakozott, II. Ferencz, nápolyi király, fővárosát odahagyva, Gaeta vára falai közé menekült.

Garibaldi tehát csekély számú kísérettel bevonult Nápolyba, hol a nép harsogó „Eviva”-kiáltásokkal fogadta. A királyi palota elé érve, az ott elhelyezett polgári őrség, a helyett, hogy vezényszóra tüzet adott volna, tisztelgett előtte és megzendült a „Garibaldi-himnus,” mire az őrség parancsnoka, egy királyi tábornok, kardját hüvelyébe dugva távozott, Garibaldit pedig a nép vállain vitte a város tanácstermébe.

Ez alatt a nápolyi király híven megmaradt csapataival Gaetában és Gápuában erős állást foglalván, Garibaldi oda tartott s ostrom alá fogta a várakat. Egy napon Cápuából a várbeliek kirohanást intéztek. A Garibaldistákat a váratlan támadás eleinte zavarba hozta; de midőn a magyar huszárok, Seiter főhadnaggyal élü-

kön, rohamban elővágtattak, az ellenséges lovas-ság futásnak eredt, üldöztetve a „veresektől”¹ a vár kapujáig. Ugyanekkor a magyar légió szintén támadást intézett az ellenséges gyalogság ellen, mely rövid ellentállás után megadta magát. A foglyokon kívül, többnyire bajor zsoldosok, még két ágyú is zsákmányul esett.

Midőn Garibaldi a tartalékkal a harcztérre érkezett, a győztes magyar huszárokat levett kalappal hagyta maga előtt elvonulni s Seiter főhadnagyot a helyszínén kinevezte kapitánynak. A vitéz huszártisztet később Viktor Emánuel nyugdíjjal járó magas rendjellel tüntette ki. Türr ezredes, a „marsalai ezrek” legvitézebbike, tábornoki rangot nyert s Nápoly helytartójává, székhelyivel a királyi palotában, neveztetett ki. Valahányszor Garibaldi Nápolyba jött, Türrnél ebédelt s tréfásan jegyzé meg, hogy nála legjobban étkezik; a mi kétséget nem szenvedett, tekintve, hogy a táborban napi ételmezésére Őt franknál többet nem engedett kivetni.

E közben Garibaldi 40,000 főre rugó jól szervezett csapataival már Rómába készült, minek hírére véve, Viktor Emánuel külbonyodalmak kikerülése végett seregével hirtelen Nápoly felé

¹ A magyar huszárokat t. i. tetőtől talpig vörös posztóból készült egyenruhájuk miatt az olaszok „veres ördögöknek” nevezték el.

tartott, hogy a nép hőjét túlbuzgalmától elragadtatni ne engedje.

Garibaldi egy légióval elébe ment. Következett egy történeti nevezetességű jelenet. Garibaldi kardjával tisztelgett s így szólt: „íme, Felség, átadom a Két-Sziciliát”. A „gáláns” király pedig kezét nyújtva meghatottan rebegette: „Köszönöm!”

Ezek után a szabad csapatok feloszlottak. Ki-ki végkielégítést és a hazautazásra szabad jegyet kapott. Garibaldi pedig kis gőzösén Caprera szigetére vissza utazott, csendes otthonában kapálgatni szőlőjét s öntözgetni virágait. A felajánlott hercegi címet és nagy birtokot emez egyszerű szavakkal utasítá vissza: „A mit tettem, hazámért tettem.” A mely országnak oly férfiak, mint Garibaldi, Cavour és Mazzini rakták le alapkövét, az rendületlenül fog állni, mint Sión hegye!

LIV.

Az olaszországi magyar triumvirátus.

A két Szicilia elfoglalása miatt Victor Emánuel Ausztria megtámadtatásától tartván, minden eszközt felhasznált, hogy a külellenség készen találja.

Így a magyar légiók szaporítása gondosko-

dásának egyik főtárgyát képezte; minek követében Kossuth Lajos ismét előtérbe lépett, de nem diktátor egyes személyben, hanem gróf Teleky Lászlóval és Klapka tábornokkal, kik immár hárman együttesen intézték a magyar ügyeket. Az időközben Szászországban fogságba került Teleky helyét Türr tábornok tölté be.

Magyarország is mozgalomnak indult; egymást érték a tüntetések; a nemzet, az Olaszországból átszivárgott, többnyire álhíreknek hitelt adván, saját szíve sugallatát követte, mert nem volt, a ki vezette volna. Már az olasz háború alatt a legnagyobb magyar: gróf Széchényi István Döblingben, baráti körben, rosszalását fejezte ki a fölött, hogy a népet Kossuth által a forradalomba sodortatni engedik s beszédjét így folytatá: „Majd írok Deáknak, miért nem vezeti a népet. Tudom, levelemet nem teszi ablakába.”

Az Olaszországból érkezett hírek egyike szerint Vetter honvédtábornok Nápolyban magyar légiót szervezett, melybe belépendő, Magyarországból számos honvéd kimenekült s az olasz határon fekvő osztrák ezredekéből nem egy magyar tiszt és katona átszökött.

Időközben a fogságából kiszabadult gróf Teleky László Pestre érkezett, hol az ifjúság, mint jövendőbeli nádort, lelkesülten fogadta s hol Kossuth levelét vette, melyben ez őt tett es-

küjére emlékezteté s egyszersmind Bécsben adott azon szava alól felmenté, hogy minden törvénytelen mozgalomtól távol fogja magát tartani.

Így történt, hogy önmagával meghasonlottan, gróf Teleky László határozati javaslatával a mozgalom élére állt.

LV.

Utazásom Olaszországba.

Én se akartam visszamaradni, hogy hazámnak csekély erőmet felajánljam, 1861. január hó elején nevelői pályámat odahagyva belföldi útlevelemmel az osztrák határig igyekeztem, onnan régi kalauzom segítségével Santa Maria svájci faluba sikerült átszöknöm.

Utazásom célpontja Piemont volt.

A havasokra csak szánkón juthattam fel, az ut irányát egyszerűen vesszők jelölték. Végre a hegytetőre értünk. Rövid pihenés után Bormiónak tartottunk. Az alig másfél méternyi szélességű, csakis gyalogosok és keskeny szánkók által járható út folytonos kanyarodással vezetett lefelé. Jobbról a mélység tátongott felém, balról pedig vállammal érintem a havat. úgy kellett ülnöm, mint a nyeregben szokás; sőt mindig rézsút, ha valahogy az öszvér szánkós-

tól a mélységbe zuhanna, jobb lábamat fel-emelve visszamaradhassak. Ezen két órai élet-halál közti szánkázás örökös emlékezetemben fog maradni.

Bormióban nevemet a szálloda könyvébe bevezetve, a vendéglős megjegyzé, hogy három hét óta én voltam az első, ki ezt a nyaktörő utat megtette. Másnap, részint kocsin, részint vasúton utaztam Milánóba, hol mindenekelőtt Türr tábornokot kerestem fel. „ön vagy nagyon korán, vagy nagyon is későn jött”, szolt a tábornok. Azután a genuai tanácshoz ajánló levelet adott, melynek alapján ingyenjegyet kaptam Nápolyba való utazásomra.

Egész éjjel hajózva, az éji homályban nagy-szerű látvány tárult fel szemeink előtt, a mint a tenger felől Gaeta várába s viszont Gaetából az olasz flottára repültek a tüzet szikrázó bombák.

LVI.

Találkozásom magyar légionistákkal Nápolyban.

Másnap csendes szél mellett Nápolyba érkeztem. Partra szállva, habár tél közepén, oly melegen süttött a nap, mint nálunk május havában. A kikötőben nyüzsgött a munkát kereső nép; köztük a legszegényebb sorsúak a „lazaroni”-k,

napról-napra élve, csak épen annyit keresnek, hogy makarónival jóllakhatnak; azután végignyújtóznak a járdán, melyet lakásuknak tartanak, mondván: „szabad ég alatt születünk s ugyanott akarunk meghalni.” A „Hotel Ooceli”-be szálltam, hol Vetter tábornok és segédtszjtje Seiter kapitány is laktak. Seitert még Pestről ismertem, általa tehát baráti fogadtatásban részesültem. Együtt töltve az egész napot és estét, a szicíliai hadjárat minden részleteit elmondta; továbbá kijelenté, hogy a magyar, légiót, mely két pártra — a volt honvédekre és a volt garibaldistákra — oszlott, szintén elhagyni készül. Vetter tábornoknál bemutatkozva, előadtam, hogy míg a légió szervezése komolyan foganatba nem vétetik, a laktanyán kívül óhajtanék tartózkodni, mi megengedtetvén, teendőim után láttam. Egyik másik nyilvános helyen ismerősökre akadtam. így Palóczy kapitányra, ugyanarra, a ki Komárom ostrománál paraszt ruhába öltözködve, külseregünk helyzetéről hírt hozott a várba. Palóczy a forradalom utáni években a magyar összeesküvők titkos ügynökeként szerepelt, tehát mindenbe be volt avatva, így abba is, miként került szent István koronája osztrák kézre. A koronára vonatkozó, nagyrészt tőle vett adatokat alább közlendjük. Továbbá Szilassy huszárkapitányra, ki politikai vétség miatt fog-

ságba került s mert súlyos büntetés várt reá, az osztrákoktól megszökött. Végre Bogyaira, egy szintén osztrák ezredétől deszardált őrmesterre. Bogyai, Csányi volt miniszter rokona, avval bízott meg, hogy az osztrák ezredek magyar katonáihoz proklamációkat csempészszen be. Évek múlva rájövén, hogy csak eszközül szolgált mások céljainak s hogy ennél fogva előtte a hazájába való visszatérhetés minden útja elzárva, főbe lőtte magát.

LVII.

A magyar légió helyzete.

Hogy a magyar légióra visszatérjek, nagyon meglepett, hogy Gaál Sándor ezredes ellen elfogatási parancs érkezett, azon vád alapján, hogy tábornoki rangot vett fel, holott a magyar forradalom alatt csak ezredes volt, hogy önkénteseket toborzott s közülök többeket tiszteknek kinevezett. Gaál azzal védekezett, hogy őt Kossuth nevezte ki tábornokká s hatalmazta fel újonczok toborzására, midőn vele és Makk ezredessel az erdélyi „puccs”-ot előkészítették.

Tény az, hogy ha Figyelmessit, a ki honvédfőhadnagy volt, Kossuth őrnagygyá kinevezhette, mely ranggal Kossuth ajánlatára őt Garibaldi is elfogadta, úgy Gaál honvédezredes, kit

ugyancsak Kossuth nevezett ki tábornokká, joggal viselheti a tábornoki címet.

A mi magát a magyar légiót illeti, megemlítendő, hogy Garibaldi szabad csapatainak feloszlása után a magyar légionisták közül azok, a kik továbbra is a légióban megmaradni kívántak, a Nápoly közelében fekvő Nola-kaszármájában szállásoltattak el; hogy továbbá katonai egyenruháról senki nem gondoskodván, kiki polgári öltözetét viselte, olykor még a gyakorlatok alkalmával is, s hogy végre hónapokon át a lakatnyában heverésztek össze-vissza, közlegények, tiszték, ugyanazon helyiségekben. Fegyelemről tehát szó se lehetett; hiszen fel se voltak esketve. Kaszármájukra legjobban rá illett az a német kifejezés, hogy „Versorgungsanstalt” — tápintézet.

Később Vetter tábornok eskütételre szólítá fel a magyar légionistákat, a miért többen — élükön Figyelmessi — kikeltek ellene, szemére hányva, hogy el akarja őket adni az olasz királynak.

A rend helyreállításával Türr tábornok lett megbízva, ki szigorúan bánt el velük. A kolompokat elfogatta s vád alá helyeztette. Azon szavaikra: hogy „el vannak adva”, Türr azt felelé: „Eladva? hisz önök valamennyien nem érnek egy frankot” — értve a Figyelmessi-komániát — A hadi törvényszék Figyelmessit két

évi várfogságra s a többieket hosszabb-rövidebb fogságra ítélte, de Victor Emánuel néhány hó múlva valamennyinek megkegyelmezett.

Azok, a kik az esküt letették, Nolában megmaradtak s mint olasz katonák a „briganti”-k üldöztetésére használtatlak fel. A többi magyar pedig, köztük Földvály Károly ezredes is, rendelkezési állományba, lakhelyyel Aquiban, helyeztetett.

Itt el nem hallgathatom azon feltűnő tény, hogy az Olaszország egységét megalapító egész mozgalom alatt, melyhez hazánk is annyi reményt fűzött s melyben főleg Kossuth ösztönzésére annyi magyar vett részt, Kossuth mindkét fia, Ferencz és Lajos Tódor, az események színhelyétől távol tartotta magát. Pedig a történelem tanúsága szerint a magyar száműzöttek főbbjeinek fiai valamennyien katonáskodtak, de más nemzetbeliek pretendensei is, hogy csak Karagyorgyevics, Samil, Abdelkader utódait említsem, katonai pályára léptek. Csupán Kossuth fiai, kiket gyermekkorukban 1849-ben Debreczen utczáin vadásztiszti egyenruhájukban büszkélkedve sétálgatni lehetett látni, képezték kivételt; ők a katonaképes kori elérve, a számításon alapuló mérnöki pályát választották. A következmények mutatják, hogy kalkulusaikban eddig nem csalódtak.

Ha már Kossuth fiai számításból tartózkodtak katonai szolgálatba lépni, hibájukat ne takargatták volna a légió becsmérélsével, miként azt Kossuth Ferencz tévé, valahányszor kérdést intéztek hozzá, miért nem lép a légióba? mire ő így felelt: sok köztük a betyár viseletű(!).

Megtörtént ugyan, hogy az Aquiban elhelyezett magyar légionisták, miután meggyőződtek, hogy Kossuth Lajos által csupán eszközül az olasz kormány érdekében és nem a magyar haza javáért használtatnak fel, amiatti elkeseredtségükben a pártokra szakadt légionisták, midőn szomorú helyzetük fölött vitatkoztak, olykor egymást erősen sértegették, mi rossz fényt vetett a légióra, minek folytán Türr tábornok, mint a magyar légió főparancsnoka, meghagyá, hogy oly esetben, ha tiszti rangot viselő légionisták közt botrányra kerülne a dolog, azok párbajt vívni kötelesek, ellenkező esetben a légióból elbocsáttatnak.

XVIII.

Elutazásom hazámba. Türr tábornok üzenete.

Éjfél tájban érkezett Nápolyba a hír, hogy II. Ferencz király feladta Gaeta várát s önkéntes száműzetésbe ment, mi hihetetlen gyorsasággal

terjedt el az utczákon nyüzsgő „lazaroni”-k közt. Alig telt bele félóra, s már a házak ablakai kivilágítvák, az egész lakosság talpon, a királyi palota előtt fáklyások, így kialva: „Evviva Itália.” Sokan a földet csókolgatva hangosan ismélték: „Mia patria, mia cara patria i* Örjön-géssel határos lelkesedés uralkodott mindenfelé. Az örömnapokra csakhamar mély gyász következett: Cavour, Olaszország miniszterelnöke örökre behunyta szemét.

Halálával minden támadási terv Ausztria ellen bizonytalan időre elnapol tátott.

Én már Nápolyba jövetelem után néhány napra beláttam, hogy az olasz kormány a magyar légiót csakis mint „mumust” akarta kiját-szani az osztrák ellen; elment tehát minden kedvem magamat eszközül felhasználtatni s el-határoztam, hogy hazámba visszatérek, annál is inkább, mert a lapokból értesültem, hogy a magyar országgyűlés legközelebb összehívatik.

Vetter tábornoknak, midőn a légióból való kilépésemet bejelentem, ez úgy látszik, nem volt ínyére; mert abbeli kérésemre, engedélyezne szabad jegyet Genuába, tagadólag válaszolt, sőt fenyegetőleg hozzátette, hogy engem Pesten meg fog előzni levele, mely szerint ott „ne adjanak hitelt szavaimnak.”

Elmenetelem előtt Gaál ezredes kívánt ve-

lem találkozni a végből, hogy hírt vigyek Magyarországra. Én azonban semmiféle politikai küldetést nem akartam elvállalni, belátva, hogy Magyarország hiába várná felszabadítását Olaszországtól.

Hajóra szálltam tehát s szélcsendes időben Gemiába és onnan vasúton Milánóba utaztam, hol különféle nemzetiségű volt Garibaldista várta a Parisból érkező Türr tábornokot, tőle meg tudandó, vajjon a tervezett idegen légió megfog-e alakulni.

Én is tisztelegtem nála. Épen sok látogatója lévén, bevitt egy mellékszobába és kérdezte, mit szándékozom tenni? „Haza készülök” felelém, mit helyeslőleg fogadott s egyúttal utasított, mondanám meg otthon, hogy „minden el van halasztva bizonytalan időre;” hozzá téve még, hogy ha ő jönni fog, mi csak Szerbián át történhetik meg, keressem fel őt. Azután hozzá járulván útiköltségeim fedezéséhez, a tábornok igazi bajtárs módjára búcsúzott el tőlem. Másnap jegyet váltottam Peschieráig, hol a vonat megállt s az osztrák őrzőjárat szemlét tartott, nincsenek-e rajta olasz katonák, azután a vonat tovább robogott.

LIX.

Elfogatásom Veronában, gróf Teleky László öngyilkossága.

Peschierából fedezet alatt Veronába érkezve, a rendőrség, mely útlevelemből kivette, hogy azon egy záradék van, a katonai főparancsnoksághoz kísért, hol jegyzőkönyvileg kihallgattam. A hadi-ügyész azon kérdésére, hogy Garibaldi hol szándékozik Magyarországra betörni, azt felelém, hogy „sehol”, hozzá téve, ha valami készülöben volna, magam sem igyekezném haza. Ezután bebörtönöztek. Másnap Benedek tábornagy helyettese hallgatott ki, mire a börtönbe visszavezettek. Rám virradt nagycsüörtök, nagypéntek és nagyszombat is, melynek délutánján, mikor az első feltámadásra megszólaltak a harangok, gondolatokba merülve épen milánói barátaim szavai jutottak eszembe: vigyázzak, nehogy a húsvéti ünnepeket családi kör helyett börtönben töltssem, midőn egyszerre megnyílt czellám ajtaja s a belépő porkoláb „avanti casa” megszólításából kivettem, hogy szabad vagyok. Átadtak egy rendőrnek, kijelentve, hogy rögtön tovább utazzam, podgyászomat majd utánam küldik. Az átvett ideiglenes igazolványnyal folytattam tehát utamat Velenczébe s onnan

Bécsbe, hol a rendőrség ismét jegyzőkönyvileg kihallgatott s utat jelölt Pestre.

A fővárosba érve, néhány nap múlva tényleg megnyílt az országgyűlés 1861. április 1-én. Szavaimnak, mely szerint Garibaldi csapatai feloszlottak, ő maga Caprerára visszavonult, a magyar légionisták száma alig rúg ötszázra, Türr tábornok pedig azt üzente, hogy minden el lett napolva bizonytalan időre, senki sem hitt. Ellenkezőleg mindenki azt vélte, hogy a magyar légionisták száma meghaladja az ötezret, hogy a Garibaldisták Antivariban várják a parancsot az Ausztriába való betörésre, s hogy mihelyt az országgyűlés kimondja a határozatot, Francia- és Olaszország rögtön hadat üzennek Ausztriának. Ebből a mámorból előbb nem ocsúdtak fel, míg be nem következett ama végzetes nap, a mikor gróf Teleky László föbe lőtte magát. E lesújtó hír hallatára szemrehányást tettem magamnak, hogy hazajövet mindjárt fel nem kerestem, feltárva előtte a tények valódi állását. Ő talán nem kétkedett volna szavaimban.

Kossuth Lajos álhírekkel és hamis utasításokkal halálba kergette a nemeslelkű grófit.

Teleky László grófnak Drezdában történt elfogatása után Bécsben nyert kegyelemről és azt követő eseményekről az alant felsoroltakat azon oknál fogva is közölni szükségesnek tartom,

mert az „ámítók” a gróf halálát mint orgyilkosságot tüntették fel. Ez ügyre vonatkozó adataim következők:

Azon idő alatt, hogy Teleky László gróf Bécsben fogságban tartatott, kihallgatva nem volt. Egy napon a rendes időn kívül a börtönőr a gróf zárkájába lépett és felszólítá őt, öltözködjön tisztességesen, mire Teleky tréfásan megjegyzé: hát fehér nyakkendőt is kössek? Teleky gróf rendben hozván toalet-jét, egy rendőri hivatalnok kíséretében lefüggönyözött bérkocsiba ült. Kevés idő múlva a bérkocsi a kijelölt helyre megérkezvén, gróf Teleky kísérelőjével kiszállt és felmentek az első emeletre, egy ottani szobában várta mi fog vele történni, gondolatokban elmerülve azt hitte, hogy ez alkalommal kihallgatva lesz, egyszer csak megnyílt egy kettős ajtó és fel lett szólítva, hogy lépjen be. A díszes teremben meglepetésére ott látta Ő felségét, mellette báró Vay kancellárt, a későbbi főrendiház elnökét. Ő felsége így szólt: „A gróf úr szabad, elvárom, hogy ezentúl loyális alattvalója lesz a dinasztíának. „igenis Felség”, rebege Teleky. A mint Teleky it teremből kilépett, a kabinet-irodába vezették, hol egy pamlagon helyet foglalt. Úgy látszott, hogy Teleky nagyon fel van izgatva, mert zsebkendőjével egyre törölgette homlokát, közben-közben nagyokat sóhajtott. Ez idő alatt fogal-

maztatott az öt kötelező három pont és aláírás végett Telekynék odanyújtott következő tartalommal: 1. Semminemű politikai akcióban részt nem vesz. 2. A külfölddel nem érintkezik, és 3. Magyarországot el nem hagyandja. A hírt, hogy Teleky szabad, örömmel fogadta a magyar nép. Pestre érkezéssel a fiatalság nagyban tüntetett, az éljenek közt az is felhangzott: Éljen Teleky László, a mi nádorunk. Azon személye iránt egyre növekedő lelkesedéshez hozzájárulván a külföldről vett kedvező tudósítások, megingatták őt adott szavában, minek következménye az lett, hogy az 1861-ki országgyűlésen Teleky mint követ határozati javaslatot készült benyújtani. E közben bekövetkezett Cavour halála, mely a politikában nagy fordulatot idézett elő, mindannak daczára Kossuth Telekyt a legvérmesebb reményekkel kecsegtette. úgy látszott, hogy Teleky kétkedni kezdett, mert egyik megbízottját kiküldte Parisba Jerome vörös herczeghez, ki is azt írta, hogy minden el van halasztva, bizonytalan időre. Ezen levél Telekytól ellopatott és Bach kezeibe került. Bach Telekyt, mert fogadásának két pontját megszegte, elfogatni kívánta, de az nem történt meg és Jerome levele Telekynék visszaküldetett,

Így aztán a gróf, reményében megcsalva, fent kegyvesztett, alant, ha a megindult úton

tovább halad, vagy visszalép, ámitónak tartatik, nem maradt tehát számára más mód, mint meghalni.

Ezen elmondottakat hallottam Pompery Jánostól, ki Teleky László grófnak igen meghitt barátja volt, ő vele érintkezett Teleky utoljára is, történt az éjfél utáni időben az Ürményi-féle ház előtt, midőn Teleky az Ulman nyomdájából kijött.

LX.

Szent István koronájának elásatása és felfedezése.

„Viszem a koronát magammal mint szívemet, majd kit a nép választ királyának, annak a fejére teszem.” Ezen frázist — miként már említve volt — használta Kossuth Lajos, midőn 1849. június havában Nagyvárad lakosságához szólott.

A koronát, mint az ország kincsét, a külföldre vinni, tiltják hazai törvényeink. A külföldön sincs másként. Tekintsünk csak a közeli múltba; Sicilio, Spanyolország, Franciaország, Brazília stb. forradalmárai, II. Ferencz, Izabella, III. Napóleon, illetőleg Dom Pedro detronizációja után sem nyúltak a nemzeti kincsekhez.

Kossuth 1849. augusztus havában Aradról

Orsó vára érkezte, hol Batthyányi Kázmér gróf és Szemere Bertalan már várták őt. Találkozásuk alkalmával Szemere csudálkozását fejezte ki a felett, hogy Görgey mint diktátor, Kossuthot el nem fogatta. „Volt annyi eszem,” viszonzá Kossuth, „Görgey diktátorsága még meg sem kezdődött és már én elmenekültem Lúgos felé”... „Hát úgy!” veté közbe gúnyosan Szemere, „oly ember kezeibe tette a haza sorsát, kire saját személyedet nem merted bízni?!!”

A korona is szóba hozatván, Kossuth azt Törökországba kivinni óhajtá, mi nem teljesülhetett, mert annak elrejtése már végre volt hajtva és pedig következőké: Szemere Bertalan két meghitt barátjával alapos keresés után a korona elrejtésére egy alkalmas helyet találván, a térrajz felvétele után visszaindultak Orsovára. A szükséges gödörásatást eszközölhetni két munkást fogadtak fel, minden elintézve, a mint esteledett, a titokba beavatott közül az egyik kocsi ült, melyen a koronát tartalmazó vasszekrény is el volt helyezve és az országút felé tartott, útközben egy szent szobor előtt az oda rendelt két munkás is fel lett véve. Szemere és a másik közbenjáró egyenként más-más helyen szálltak fel, a várost messzire elhagyva, a munkások szeméit bekötötték és hogy számukra minden tájékozást lehetetlenné tegyenek, vagy

egy óráig jobbra-balra különféle irányban hajtottak. A kijelölt helyre érve, a munkások szemkötőit levették, általuk gödröt ásattak és a vaszekrényt beleszütyesztve, azt ismét földdel behányatták. Dolgaikat elvégezve, a munkások szeméit újra bekötötték, s hasonló óvatosság gyakorlása mellett, miután a munkásokat leszállították, visszatértek Orsora-ra.

A két munkás később jelentést tett az osztrák hatóságnál, hogy három úr egy nehéz ládát ásott velök, a helyre nézve pedig a hogy tudták, a szerint adtak útbaigazítást, minek következtében „Adakaleh” körül próbaásatások eszköztek, de sikerre nem vezettek. Külömben a korona elásatásáról a beavatottakon kívül más valaki tudomással nem bírt és sokan azt hitték, hogy Kossuth kivitte magával, annál is inkább, mert Kossuth, hogy az osztrák rendőrséget tévútra vezesse, mindenüvé magával hordott egy sűrű fekete fátyollal betakart üvegszekrényt, melyben egy koronához hasonló tárgy volt látható. A korona rejtekhelyét Szemere Batthyányval tudatta, ki is azt Kossuthnak szinte elmondá.

Palóczy kapitánynak előttem Nápolyban tett nyilatkozata szerint, Kossuth Varghát — a 48-as években volt hírlapírót — bízta meg azzal, hogy a koronát számára hozza el.

Hát hol maradt az adott szó, vagy tán az

eskü is, melyet a korona titkát bírók egymásnak tettek: hogy csakis az életben levő utolsónak szabad a korona rejtekhelyét egy más egyénnel tudatni. Hiszen Batthyány és Szemere még életben voltak.

Vargha szóbeli utasításokkal ellátva, a tér-rajz birtokában, hogy küldetésének megfelelően, 1853. márczius havában útnak indult. Kossuth Londonból utána menesztett két titkos rendőrt, kik aztán jelezték, hogy Vargha Németországon keresztül Bécsbe ment, mely hírt Kossuth a Pesten tartózkodó magyar politikai ügynökökkel — köztük Palóczyval — azon meghagyással közölte: tegyék magokat érintkezésbe a Londonból jött titkos rendőrökkel, így aztán tudomására jutott Palóczynak, hogy Vargha legközelebb egy kis Duna-hadigőzösön (flotille) Pestre érkezend, mi megtörténvén, arról meggyőződést szerezni, vajjon Vargha tényleg a hajón van-e, Palóczy társaival a Dunaparton lesben állott. A hajóról sétát teendő, annak orvosa kiszállt, midőn éjfél után visszaérkezett, megragadták, ki is ijedségében a Vargha felől hozzá intézett kérdésekre megvallá, hogy Vargha a hajón tartózkodik.

Következő napok egyikén Vargha a kis hadigőzösön Orsova közelébe érkezett, a koronát megtalálta s így azután osztrák kézre került.

Első sorban az a kérdés áll elő, ha Kossuth

a koronát rejtekében biztonságban nem vélte s azt magának elhozatni kívánta, miért nem választotta a Törökországon és Szerbián át Orsóvá felé vezető biztosabb utat, hisz Szerbiában nem egy meghitt embere tartózkodott? A másik kérdés, mely önkéntelenül felmerül: miért nem bujdosott ki Vargha a korona feltalálása után Amerikába, zsebében a Júdáspénzzel, hanem mint ki jól végezte dolgát, nyugodtan tért vissza, honnan jött, Londonba, hol Kossuth is lakott.

Láttuk feljebb, hogy Vargha Londonban a „Regent” utczában elegáns dohány-tőzsdét rendezett be, sőt a magyarok számára egy külön kaszinót is tartott; vendégei sem hiányoztak, mert boldog-boldogtalannak, ha hozzá fordult, pénzt kölcsönözött. Vargha különben később felhagyott londoni üzletével, s visszatért Magyarországra, hol többféle vállalatokban vett részt; míg végre Nagyváradon, mint városi főjegyző hivataloskodott és ott meg is halt.

A korona felfedezéséről nem egyszer írtak a hazai lapok; előbb gróf Batthyány Kázmér özvegyét, később Szemere Bertalant gyanúsítva a korona elárulásával.

Ezen világgá bocsátott gyanúsítások hallátára Kossuth soha, de soha nem emelte fel tiltakozó szavát . . .!

Más sem akadt, ki lándzsát tört volna egy

védtelen nő mellett, holott férjének puritán jellemét és önzetlen hazafiságát országszerte elismerték. Senki sem találkozott, ki megbotránkozását fejezte volna ki a fölött, hogy sárral dobáltak oly férfiút, mint Szemere Bertalant, a párisi számkivetésében honvágy és különféle csapások következtében lelkében elhomályosult nagy hazafit!

A korona felfedezéséről az első hézagos magyarázat akkor került a nyilvánosság elé, midőn ezelőtt vagy kilencz évvel a „Függetlenség”, a Kossuth kultusz eleinte egyik leghathatósabb orgánuma, felszólalt, hogy a közvélemény valahára tájékozást kívánna nyerni az iránt, hogy ki árulta el voltaképp a koronát, stb.

Ugyancsak a „Függetlenség” hozta meg saját kérdésére a következő feleletet:

„Biztos egyéntől” mintha csak Kossuth szólalt volna meg, — azon felvilágosítást nyertük, hogy a koronát Vargha árulta el; de minthogy Londonban a magyar menekültekkel sok jó t cselekedett, Kossuth megbocsájtotta elkövetett bűnét.

Miért nem történt meg ezen nyilatkozat gróf Batthyány Kázmér özvegye és dicsőült Szemere Bertalan érdekében ezelőtt harmincz esztendővel?

Sőt menjünk tovább, miért mondatott ki

ezen vád Vargha ellen csak akkor, miután az esetleges ellenbizonyítékok vele együtt sírba szálltak?

Mint mindent, úgy ezt az iszonyú rejtélyt is, a kérlelhetlen történelem majd napvilágra fogja hozni.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés.....	1
I. Szabadságunk hajnala, vagyis 1848. márczius 15-ike	5
lí. Kossuth Lajos az előadói székből kihirdeti a szabadság, egyenlőség és testvériség elvét.....	7
ül. A zsidó emanczipáció.....	9
IV. Nemzetiségi kérdés.....	12
V. Á 10-ik honvédszászlóalj hőstettei a perlászi sánczok be- vételénél	15
VI. Egy üteg ágyú Svecbát alá indulása és találkozása a ka- szás nemzetőrökkel.....	19
VII. Komárom vára Simonics által körülzáratik és megtá- madtatik	91
VIII. Makk honvéd tüzérezredes elfogatása.....	23
IX. Közlekedésünk a külhadsereggel.....	25
X. Komárom vára és a város bombáztatik.....	26
XI. Guyon tábornok álrühában Komáromba érkezik.....	27
XII. Görgey felmentő serege április 23-án Komáromba érkezik; az ellenség megtámadtatik.....	29
XIII. Görgey veszett csaták után Komáromból visszavonul.....	31
XIV. Kossuth Nagyváradon Bemmel találkozik	34
XV. Kossuth Lajos tudtán kívül életmentője Lukács ezredesnek	35
XVI. Nagy Sándor tábornok megütözik az oroszokkal	37
XVII. Bém Dembinskytől átveszi a főparancsnokságot és meg- ütözik	38
XVIII. Kossuth menekül; Görgey Világoson a fegyvert lerakja.	39
XIX. Menekülésem.....	40
XX. Orosz-magyar barátság	42
XXI. Görgey megkegyelmeztelek	43
XXII. Rulikovszky kivégeztetése.....	43
XXIII. A muszka sereg elhagyja Magyarországot	44
XXIV. A menekült honvédek főbjei Viddin alatt áttérnek az izlám hitre. Vérhas-járvány a táborban	46
XXV. Sumlán orgyilkosság (?) Kossuth ellen	48
XXVI. Kossuth neje Sumlába érkezik	50

XXVII. A sorozás elől való menekülésem Debreczenbe. Kupriánoff orosz tábornok „affaire'-je.....	52
XXVIII. Menekülésem Svájcba, onnan Amerikába.....	54
XXIX. Szomora helyzetem Amerikában.....	56
XXX. A cubai expedíció áldozatai, köztük Prágai 48—49-es honvédezeredes.....	58
XXXI. A Kiuiáhiába belebbezett magyar menekültek felszabadítása.....	61
XXXII. Kossuth Angolhonban.....	63
XXXIII. Kossuth érkezése New-Yorkba.....	65
XXXIV. Kossuth megakadályozott beszédje amerikai hírlapokban.....	67
XXXV. Kossuth fogadja a küldöttségeket.....	68
XXXV. Kossuth fogadja a magyar menekülteket.....	69
XXXVH. Kossuth Washingtonban.....	73
XXXVIII. Londoni magyar menekültek érkezése New-Yorkba.....	74
XXXIX. Kossuth a színpadon fogad egy küldöttséget.....	76
XL. A „nemzetközi demokrácia” tisztelgése Kossuthnál.....	78
XLI. Szegényebb sorsú menekültek Kossuthnál.....	79
XLH. Magyar menekültek kihallgatáson Kossuthnál.....	81
XLIII. Kossuth rokonai számára segélyt kér.....	84
XLIV Kossuth körútra indul.....	85
XLV. Amerikai Kossuth-dollárok.....	86-
XLVI. Kossuth végbucsut vesz Amerikától.....	88
XLVII. Visszatérésem hazámba.....	90
XLVIII. Másodszori kiszökésem Londonba és felvételem az angol-svájcz légióba.....	93
XLIX. Találkozásom magyar légionistákkal Smyrnában.....	97
L. Az angol-svájcz légió feloszlata.....	100
LI. Visszatérésem Konstantinápolyon át hazámba.....	102
LII. Osztrák és olasz-francia háború 1859-ben.....	105
LIII. Garibaldi betörése Sziciliába; a magyar lovasság rohama.....	106
LIV. Az olaszországi magyar triumvirátus.....	109
LV. Utazásom Olaszországba.....	111
LVI. Találkozásom magyar légionistákkal Nápolyban.....	112
LVII. A magyar légió helyzete.....	114
LVIII. Elutazásom hazámba; Türr tábornok üzenete.....	117
LIX. Elfogatásom Veronában. Teleky László gróf öngyilkossága.....	120
LX. Szent István koronájának elásatása és felfedezése.....	124

Sajtóhibák.

A 30. oldalon a 20. sorban *Láncz* helyett *Láner*;

az 52. oldalon a 24. sorban *víg est* helyett *víg estvét*;

az 50. oldalon a 12. sorban *ééd* helyett *ered*;

az 71. oldalon a 21. sorban *közelébe Ilni* helyeit *közelében állni*;

a 106. oldalon a 15. sorban *Teschiera* helyett *Peschiera*;

én a 126. oldalon a 11. sorban *úásatott* helyett *elásatott* olvasandó.